

# Γεώργιος (1782-1827) - Το λιοντάρι της Ρούμελης

## Καραϊσκάκης



**«Άμα ζήσω, θα τους γαμήσω. Άμα πεθάνω, θα μου κλάσουν τον πούτσο!».**

Γεώργιος Καραϊσκάκης

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ή Καραΐσκος, αποτελεί μια από τις πιο θρυλικές μορφές της Επανάστασης του 1821. Υπήρξε αρχικά Αρματολός και στην συνέχεια αρχιστράτηγος της Ρούμελης (Στερεά Ελλάδα) κι ένας εκ των κορυφαίων στρατηγών του Αγώνα.

Απ' όλους τους ιστορικούς αναφέρεται ως «γιος της καλογριάς» Ζωής Διμισκή (ανιψιά του περίφημου κλεφταρματολού της Άρτας Γώγου Μπακόλα και χήρα του Γιαννάκη Μαυροματιανού που πέθανε νωρίς), που γεννήθηκε το 1782 εντός σπηλαίου κοντά στο χωριό Μαυρομμάτι Καρδίτσας. Για κάποιους, πατέρας του ήταν ο κλεφταρματολός του Βάλτου Δημήτρης Ίσκος (Φωτιάδης) ή Καραΐσκος (Περραιβός, Γαζής, Βλαχογιάννης), για κάποιους άλλους ο κλέφτης Αραπόγιαννος, ενώ για κάποιους άλλους παραμένει μυστήριο. Υπάρχει όμως και μία σημαντική μαρτυρία του υπαρχηγού του Ναπολέοντος Ζέρβα και του ΕΔΕΣ Μιχάλη Μυριδάκη που θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν για την πατρική του καταγωγή. Στο βιβλίο του «Η Εθνική Αντίσταση ΕΔΕΣ-ΕΘΕΑ 1941-44 τόμος Α'», αναφέρει ότι όταν βρισκόταν στο χωριό Σκουληκαριά της Ηπείρου πολεμώντας τους Ιταλούς, συνομιλούσε με κατοίκους του χωριού.

Ένας απ' αυτούς του είπε για την καταγωγή του Καραϊσκάκη:

*«Εγνώριζα ότι ο Καραϊσκάκης καταγόταν απ' την Σκουληκαριά αλλά μου έκανε*

εντύπωση, όταν μου είπαν, ότι πρώτα είχε αρχίσει αυτός τον εθνικό αγώνα απ' τον Αη Λια. Όταν δε, ερώτησα αυτόν πως το γνωρίζει αυτός μου απήντησε, ότι απ' τις ιστορίες παλαιότερων συγχωριανών του και από ένα μικρό βιβλίο που είχαν εκδώσει το 1843 δώδεκα δημογέροντες της Σκουληκαριάς, δηλαδή δεκαοκτώ έτη μετά απ' τον θάνατό του, σχετικά με τον τρόπο που εγεννήθη απ' τους γονείς του και την ιστορία των πρώτων χρόνων της ζωής του.

Συγκεκριμένα μου είπε ότι ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ήταν νόθο παιδί μιας πεντάμορφης κοπέλας της Σκουληκαριάς της Διαμάντως Διμισκή και ενός αρματωλού του Νικολάου Πλακιά κι αυτού κατοίκου της Σκουληκαριάς και ότι εγεννήθη μέσα σ' ένα κελί του μοναστηριού της Παναγίας της Σκουληκαριάς. Εκεί είχαν κλείσει την Διαμάντω οι δύο κλέφτες αδελφοί της, Κώστας και Γιώργος, για ν' αποφεύγει τις ενοχλήσεις των Τούρκων, που είχαν μόνιμα εγκαταστημένα καρακόλια στο χωριό. Γι' αυτό τον λόγο αυτή ύστερα από απόφαση της μάνας της και των αδελφών της ζούσε στο μοναστήρι και φορούσε ράσα χωρίς να είναι καλογριά.

Η Διαμάντω όταν ζούσε στο μοναστήρι εσυνδέθη ερωτικά με τον αρματωλό συγχωριανό της Νικόλαο Πλακιά απ' τον οποίο και έμεινε παράνομα έγκυος και η εγκυμοσύνη της είχε μείνει μυστική ακόμα και απ' τον ηγούμενο του μοναστηριού, Καλλίνικο, συγγενή της Διαμάντως.

Ύστερα από σαράντα μέρες μετά την γέννηση του παιδιού ο ηγούμενος του μοναστηριού με κάθε μυστικότητα και με το όνομα Ζωή, έστειλε αυτήν και το νεογέννητο στον φίλο του ηγούμενο του μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου στο Μαυρομμάτι της Καρδίτσας, που πριν με επιστολή του τον είχε ειδοποιήσει. Εκείνος για να την προστατεύσει την πήρε χωρίς ράσα βέβαια για να εργάζεται στην υπηρεσία του μοναστηριού και να μεγαλώνει το παιδί της.

Μετά από οκτώ έτη ξαναγύρισε στην περιοχή του τόπου της γεννήσεώς της. Εγκαταστάθηκε σαν Ζωή πάλι στο χωριό Δούνιτσα του Βάλτου γειτονικό χωριό της Σκουληκαριάς. Εκεί δούλευε και είχε μαζί της τον γιο της Γεώργιο στο αρχοντικό του Δημητρίου Ίσκου, που σαν τραυματία τον είχε περιποιηθεί στο μοναστήρι τ' Αη Γιώργη της Καρδίτσας. Επειδή το παιδί δούλευε σαν παραγιός του Ίσκου και είχε πολύ μαύρο δέρμα, τα παιδιά της Δούνιτσας τον φώναζαν Καρά (από την τουρκική λέξη kara=μαύρος, πολύ μελαχρινός) του Ίσκου. Λόγω του ότι το μυστικό είχε μαθευτεί οι κλέφτες αδελφοί της Διαμάντως σκότωσαν τον σπιούνο Νικόλαο Πλακιά μέσα στον συνοικισμό Γιαννιώτη, όταν αυτός οδηγούσε

τούρκικο ασκέρι εναντίον τους».

Επομένως σύμφωνα με αυτή την μαρτυρία ο Καραϊσκάκης, ούτε γιος καλόγριας υπήρξε, όπως αρέσκει να προσφωνείται απ' την «επίσημη ιστορία» μας, ούτε πατέρα είχε τον Ίσκο ή τον Αραπόγιαννο. Οι πρώτοι βιογράφοι του, Γεώργιος Γαζής, Δημ. Αινιάν και Κων/νος Παπαρρηγόπουλος ομολογούν και γράφουν, πως ο Καραϊσκάκης είναι Αρτινός και γεννήθηκε στη Σκουληκαριά. Οι αγωνιστές του '21 Νικόλαος Κασομούλης και Λάμπρος Κουτσονίκας γράφουν, ότι «Ο Καραϊσκάκης κατήγετο από το Ραδοβύζι» εννοώντας, βέβαια, τη Σκουληκαριά. Οι ξένοι Ιστορικοί Φ. Πουκεβίλ. Μ. Μπαρθόλντι και ο Αύγουστος Φάμπρ γράφουν πως ο Καραϊσκάκης είναι Αρτινός και γεννήθηκε στη Σκουληκαριά. Ο ίδιος δεν μίλησε ποτέ και σε κανέναν για τον πατέρα του, παρά αποκαλούσε τον εαυτό του περήφανα και σαρκαστικά μπάσταρδο ή μούλο.

### **Τα παιδικά χρόνια**

Πέρασε πολύ δύσκολα παιδικά χρόνια, τρώγοντας «ξύλο και μπομπότα». Ντύνονταν με κουρέλια με ήλιο και με χιόνι. Ξυπόλητος όπως ήταν χειμώνα καλοκαίρι συνήθισε να περπατάει στις πέτρες και στα χιόνια στ' αγκάθια και στις τσουκνίδες, ανέβαινε τα βουνά πιο γρήγορα από τα κατσίκια που φύλαγε, έγινε ένα με αυτά έμαθε τα κατατόπια και τα περάσματα σκαρφάλωνε μαζί τους εκεί που δεν πήγαινε άνθρωπος, γιατί μαζί τους αισθάνονταν καλύτερα πιο άνετα, έβλεπε τον κόσμο από μακριά. Σε ηλικία οκτώ ετών έχασε την μητέρα του τον μόνο άνθρωπο που του φέρονταν ανθρώπινα. Η ζωή του έγινε κόλαση. Οι ξένοι καταφρόνεσαν το παιδί περισσότερο από ποτέ και γύρευαν μ' αδιάκοπη δούλεψη να τους πληρώνει το ξεροκόμματο που του έδιναν να φάει. Όταν τσακώνονταν με κάποιο άλλο παιδί μαζευόντουσαν όλοι μαζί, τον έδερναν και τον αποκαλούσαν μπάσταρδο και μούλο άσχετα αν είχε δίκιο η όχι. Ήταν φιλόνικος, βλάσφημος και βωμολόχος, χαρακτηριστικά που απέκτησε από αυτά τα δύσκολα παιδικά του χρόνια.

Όταν μεγάλωσε δεν ξέχασε την μιζέρια την φτώχεια και την αδικία που πέρασε στα παιδικά του χρόνια. Γι' αυτό συμπονούσε τον αδύνατο και κατηγορούσε όσους του φέρνονταν άδικα. Συχνά, όταν πια μεγάλωσε έλεγε: «Όποιος γίνεται αφέντης χωρίς να γίνει δούλος, είναι μπάσταρδος αφέντης κι αλίμονο στο δούλο».

Η φτώχεια, η μιζέρια και η αδικία ήταν η μόνη του συντροφιά και έτσι κάποια στιγμή πηγαίνει στη Γράλιστα (Ελληνόπυργο). Εκεί έξω από το χωριό βρίσκει μια σπηλιά (σπηλιά του Λώλου) και κατασκηνώνει. Στη σπηλιά κοιμόταν πάνω στο

χώμα και σκεπάζονταν με κλαριά και κουρέλια έκλεβε ότι χρειάζονταν για να μπορέσει να ζήσει. Ήταν τέτοια η ζωή του που μέχρι πριν μερικά χρόνια οι μανάδες όταν ήθελαν να μαλώσουν τα παιδιά τους έλεγαν: «Σαν τον Καραϊσκάκη θα καταντήσατε, βρε!».

Όταν πήγε στην Γράλιστα στην αρχή τα παιδιά του χωριού τον κυνήγησαν άγρια αλλά σιγά σιγά συνειδητοποίησαν ότι ο Καραϊσκάκης ήταν αρκετά έξυπνος και πιο γρήγορος, άρχισαν να τον κάνουν παρέα. Με τον καιρό το ταλαιπωρημένο από την ζωή αλλά πανέξυπνο παιδί κατάφερε να τους επιβληθεί, να γίνει αρχηγός τους και να φτιάξουν μια ψευτοσυμμορία. Στην αρχή η ομάδα του Καραϊσκάκη ξεκίνησε με πετροπόλεμο με τα παιδιά από τα διπλανά χωριά, έπειτα άρχισαν να κλέβουν φρούτα, αργότερα άρχισαν να κλέβουν κότες και αργότερα γίδια και πρόβατα. Οι κλεψιές μεγάλωναν συνέχεια και η φήμη ότι η συμμορία του Καραϊσκάκη έκλεβε ζώα και ότι έκανε τον καπετάνιο πέρασε τα σύνορα της Γράλιστας και η τοπική κοινωνία ζήτησε την βοήθεια της τουρκικής εξουσίας.

Κάποια στιγμή ένα τουρκικό απόσπασμα έφτασε στη Γράλιστα. Πέρασε από το δάσος της Αγίας Μαρίνας, με σκοπό να φθάσει στον Άη Θανάση να κυκλώσει το χωριό για να συλλάβει τον Καραϊσκάκη και τους συντρόφους του. Αλλά ο Καραϊσκάκης τους αντιλήφθηκε και βγήκε πιο μπροστά στον Άη Θανάση. Τους άφηνε να πλησιάσουν και έδωσε το πρώτο πολεμικό του πρόσταγμα: «Βαράτε παλικάρια!».

Τρεις τσοχαντζαραίοι σκοτώθηκαν και οι άλλοι το 'βαλαν στα πόδια για να γλιτώσουν. Κατά τη ντόπια παράδοση ο Καραϊσκάκης ήταν τότε 18 χρονών. Μετά τη μάχη μάζεψαν τα τουφέκια και ότι άλλο είχαν οι σκοτωμένοι Τούρκοι, τους έκοψαν και τα κεφάλια και γύρισαν στο χωριό. Εκεί υποχρέωσαν το μοναδικό γύφτο (σιδηρουργό), να γδάρει τα τούρκικα κεφάλια και να τα γεμίσει με χόρτο για να τα στείλουν πίσω στον Πασά. Ο γύφτος από τον φόβο του τρελάθηκε.

Το δεύτερο κατόρθωμά του γίνηκε σε κάτι βαφτίσια (δεύτερη μέρα του Πάσχα) στη Γράλιστα (Ελληνόπυργο), όπου πήγανε να διασκεδάσουν. Άμυαλα ακόμα καθώς ήτανε, καταφρόνησαν τον κλέφτικο νόμο πως ποτέ δεν πρέπει να κονακιάζουν το βράδυ εκεί όπου περάσανε τη μέρα τους. Δώσανε οι τσασίδες (κατάσκοποι) είδηση στο ντερβέναγα και σε λίγο πλάκωσε η τουρκιά και περικύκλωσε το σπίτι (του Αηδόνη) όπου μένανε. Τότες για πρώτη φορά άστραψε το πολεμικό δαιμόνιο του Καραϊσκάκη.

- Πάρτε, λέει στ' άλλα κλεφτόπουλα, ότι κάπες είναι κι' άμα ανοίξω την πόρτα να

τις πετάξετε όξω όλοι με μιας.

Όπως το 'πε έγινε. Ακούνε οι Τούρκοι ν' ανοίγει η πόρτα και μισοξεχωρίζουν μέσα στο σκοτάδι τις κάπες κι αδειάζουν πάνω τους με μιας όλα τους τα ντουφέκια. Όσπου να τα ξαναγεμίσουν, ορμούν όξω τα κλεφτόπουλα και γίνονται άφαντα. Μα στον Καραϊσκάκη δεν έφτασε πως γλίτωσε. Ήθελε κιόλας να ξευτελίσει τον ντερβέναγα. Οδηγεί λοιπόν απ' άλλον δρόμο τους συντρόφους του, πιάνει ένα ψήλωμα στις πλάτες των Τούρκων και τους ρίχνει από κει δυο-τρεις κοροϊδευτικές μπαταριές. Ο Καραϊσκάκης μετά από τα γεγονότα δεν μπορούσε πλέον να μείνει στη Γράλιστα. Ανέβηκε πιο ψηλά στ' Άγραφα.

### **Με το Αλή Πασά και τον Κατσαντώνη**

Ο Καραϊσκάκης γίνεται περισσότερο γνωστός μετά την ενηλικίωσή του. Νεαρός έπεσε στα χέρια του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, όπου και φυλακίσθηκε για παράνομες πράξεις, εκεί όμως έμαθε και κάποια γράμματα. Έτσι αρχικά υπηρέτησε στην αυλή του Αλή Πασά και τον ακολούθησε στην εκστρατεία του κατά του περίφημου Πασβάνογλου, του φίλου του Ρήγα Φεραίου. Στη εκστρατεία εκείνη ο Καραϊσκάκης αιχμαλωτίσθηκε από τις δυνάμεις του Πασβάνογλου και κρατήθηκε για κάποιο χρόνο. Στη συνέχεια επέστρεψε στην αυλή του Αλή Πασά.

Η πιο σκοτεινή περίοδος της ιστορίας του Καραϊσκάκη θεωρείται η παραμονή του στην αυλή του Αλή Πασά, μέχρι που λιποτάχτησε και πήγε στον Κατσαντώνη, όπως σημειώνει ο Γιάννης Βλαχογιάννης. Λέγεται πως όταν ο Αλή Πασάς ρώτησε κάποτε τον Καραϊσκάκη τι θα ήθελε να του προσφέρει, εκείνος του απάντησε: «*Αν με γνωρίζεις άξιο για αφέντη, κάνε με αφέντη, αν για δούλο, κάνε με δούλο*».

Κατά την πρώτη παραμονή του στην αυλή του Πασά παντρεύτηκε τη Γκόλφω από την οικογένεια των Ψαρογιαννέων από το χωριό Σίντου και απέκτησε την πρωτότοκη θυγατέρα του. Στη δεύτερη διαμονή του ασχολήθηκε με το εμπόριο σφαγίων. Τα καλοκαίρια διέμενε οικογενειακά κοντά στην Καλαμπάκα. Από μικρός όμως υπέφερε από φυματίωση και τακτικά μετέρχονταν με γιατροσόφους αλλά και ιατρούς Έλληνες και ξένους. Διαρκούσης της Επανάστασης πήγε στα Επτάνησα για να συμβουλευθεί γιατρούς. Νοσοκόμα του ήταν η περίφημη Μαριώ, νεοφώτιστη τουρκοκόρη που ακολουθούσε το στρατηγό σε όλες του τις μετακινήσεις και επιχειρήσεις και θεωρήθηκε ερωμένη του, πράγμα που δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική έρευνα.

Λίγο καιρό αργότερα πήγε στον Κατσαντώνη, όπου και έγινε το πρωτοπαλικάρό

του. Ήταν ένας από τους τρεις που πυροβόλησαν και σκότωσαν τον Βεληγκέκα, πρωτοπαλικάρο του Αλή πασά. Δίπλα στον Κατσαντώνη, ο Καραϊσκάκης έμαθε τα μεγάλα μυστικά του ανταρτοπόλεμου. Μετά τον θάνατο του Κατσαντώνη ο Καραϊσκάκης και οι λίγοι Κλέφτες που είχαν απομείνει προσκύνησαν τον Αλή πασά, όπου και διέμειναν στην αυλή του ακολουθώντας τον στις διάφορες εκστρατείες του.

Όταν το καλοκαίρι του 1820 πολιορκήθηκε ο Αλή Πασάς από τα σουλτανικά στρατεύματα, ο Καραϊσκάκης παρέμεινε μαζί του και αγωνίσθηκε υπέρ αυτού. Βραδύτερα όμως προσχώρησε στους πολιορκητές αλλά γρήγορα απομακρύνθηκε και απ' αυτούς. Κατάφερε δε τότε να αποσύρει από τα πολιορκούμενα Ιωάννινα την οικογένειά του και να τη στείλει στη νήσο Κάλαμο που τότε θεωρούνταν ασφαλές μέρος για τους Έλληνες αμάχους. Κατά τους πρώτους μήνες του 1821 προσπάθησε να εξεγείρει σε επανάσταση κατά των Τούρκων την περιοχή της Βόνιτσας, στην αρχή ανεπιτυχώς διότι οι προύχοντες της περιοχής θεωρούσαν πως δεν ήταν ακόμη κατάλληλος ο καιρός. Στη συνέχεια πήγε στα Τζουμέρκα όπου εκεί ύψωσε τη σημαία της Επανάστασης, η οποία διαδόθηκε πολύ γρήγορα στις όμορες επαρχίες και από εκεί στο Μακρυνόρος όπου και συμμετείχε ο ίδιος στις γενόμενες εκεί συμπλοκές.

Μόλις ξέσπασε η Επανάσταση ο Γώγος Μπακόλας και ο Καραϊσκάκης έκαψαν τον οχυρό πύργο του χωριού Καλύβια του Μάλιου (επαρχία Ραδοβυζίου). Τα Άγραφα και το αρματολίκι αυτών στα τελευταία χρόνια πριν την Επανάσταση τα κατείχαν οι απόγονοι του περίφημου Γιάννη Μπουκουβάλα (που πέθανε το 1872). Ο Καραϊσκάκης από νεαρής ηλικίας φιλοδοξούσε να γίνει κάποια μέρα καπετάνιος των Αγράφων και το κατόρθωσε πράγματι το 1821 βοηθούμενος και από τον Γιαννάκη Ράγκο και τους περί αυτόν Βαλτινούς, αναγνωρισθείς ακόμη και από τις σουλτανικές αρχές της Λάρισας.

Κάτοχος πλέον των Αγράφων, στην αρχή απέφυγε να προσβάλει τους Τούρκους, υποκρινόμενος υποταγή στον Σουλτάνο προκειμένου να αποφύγει επιδρομές Τούρκων στη περιοχή του. Στο μεταξύ είχε μνηθεί στα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας. Αντιπροσώπευε τα Άγραφα σε σύσκεψη την Φιλικής Εταιρείας για την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα, που πραγματοποιήθηκε στη Λευκάδα το πρώτο δεκαήμερο του Ιανουαρίου 1821. Δεν πήρε μέρος στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης, γιατί η Διοίκηση και κυρίως ο Μαυροκορδάτος, τον υποψιαζόταν πως ήταν σε συνεννόηση με τους Τούρκους.

Το 1822 ήλθε σε έντονες προστριβές με τον Γιαννάκη Ράγκο που αξίωνε και αυτός την αρχηγία των Αγράφων. Με την εισβολή των Τούρκων στη Στερεά Ελλάδα (Νοέμβριος 1822) ο Καραϊσκάκης ειδοποίησε από τα Άγραφα τον γέροντα Πανουργιά ότι διαπραγματεύθηκε προσωρινά με τους Τούρκους να αρχηγέψει στα Άγραφα και έτσι αυτοί να μην έλθουν και τα «δικαιώματα» θα τα έστελνε ο ίδιος σ' εκείνους. Έτσι ενωμένοι ο Κ. με τους Στορνάρη και Γρηγόρη Λιακατά προβήκαν σε συμφωνία με τον Βαλή της Ρούμελης Χουρσίτ Πασά, αγοράζοντας και εξαγοράζοντας τον καιρό περιμένοντας τα αποτελέσματα των εκστρατειών κατά του Μεσολογγίου, κατά της Ανατολικής Ελλάδας καθώς και της εκστρατείας του Δράμαλη. Και «αν χρειάζονται στρατιωτική βοήθεια να τους πέμψει» έγραφε τότε ο Καραϊσκάκης.

Μετά τη λύση της πρώτης πολιορκίας του Μεσολογγίου (31 Δεκεμβρίου 1822) όταν μέρος του στρατού του Ομέρ Βρυώνη και του Κιουταχή χρειάστηκε από το Αγρίνιο να μετακινηθεί διερχόμενο από τα Άγραφα του οποίου ηγούνταν από τους Ισμαήλ Πασά Πλιάσα, Ισμαήλ Χατζή Μπέντου και του Άγου, ο Καραϊσκάκης προκατέλαβε με χίλιους περίπου άνδρες την διάβαση και ανάγκασε τους εχθρούς παρά τον Άγιο Βλάση μετά από πεισματώδη μάχη να οπισθοχωρήσει στο Αγρίνιο. Ο ίδιος στη συνέχεια αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα Άγραφα και να μεταβεί στην Ιθάκη προκειμένου να συναντήσει έμπειρους γιατρούς για την αντιμετώπιση της φυματίωσης από την οποία έπασχε. Οι γιατροί λίγες ελπίδες ζωής έδωσαν στον ήρωα και του συνέστησαν να μείνει στο νησί.

### **Η δίκη του Καραϊσκάκη**

Ο Καραϊσκάκης, νοσταλγώντας τη Ρούμελη και τα Άγραφα, επέστρεψε από την Ιθάκη στο Μεσολόγγι και ζήτησε επίμονα να διορισθεί αρχηγός των ελληνικών πλέον όπλων της επαρχίας των Αγράφων, αλλά ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος δεν δέχθηκε, θεωρώντας τον εαυτό του ικανό και άξιο στρατηγό αλλά και από αντιζηλία για τις ικανότητες του Καραϊσκάκη. Οι Τζαβελαίοι αλλά και άλλοι οπλαρχηγοί ήταν υπέρ του, ενώ εναντίον του ήταν μόνο ο Μαυροκορδάτος που ηθελημένα παραγνώριζε τον ήρωα προκειμένου να υποστηρίξει τον περί αυτόν Γιαννάκη Ράγκο.

Τότε ο Μαυροκορδάτος κατηγορήσε τον Καραϊσκάκη μετά ομολογίας του Κωνσταντίνου Βουλπιώτη (ο οποίος ήταν άνθρωπος του Ράγκου), που είχε μεταβεί στα Γιάννενα ότι: «ο γιος της καλογριάς είχε στείλει επιστολή στον Ομέρ Βρυώνη με την υπόσχεση να του παραδώσει το Μεσολόγγι και το Αιτωλικό». Έτσι διόρισε επιτροπή προκειμένου να εξετάσει την «αποκάλυψη προδοσίας».

Η δίκη του Καραϊσκάκη για προδοσία έγινε στο Μεσολόγγι από την 1 με 2 Απριλίου 1824. Το κατηγορητήριο στηρίχθηκε στις καταθέσεις του ψευδομάρτυρα Κ. Βουλπιώτη, ανθρώπου του Γιαννάκη Ράγκου και κατά συνέπεια οργάνου του Μαυροκορδάτου. Κύριο στοιχείο της κατηγορίας ήταν ότι ο Καραϊσκάκης είχε έρθει σε συνεννοήσεις με τον Ομέρ Βρυώνη, γεγονός που συνδέθηκε με την αντίδραση του Καραϊσκάκη προς μια μελετούμενη επιχείρηση εναντίον της Άρτας και μια τυχαία σύγκρουση του Καραϊσκάκη με τους κυβερνητικούς στο Μεσολόγγι, όταν εκείνοι κατέλαβαν το Αιτωλικό και αιφνίδια το Βασιλάδι, τα οποία και αργότερα περιήλθαν στην υπό τον Μαυροκορδάτο διοίκηση του Μεσολογγίου. Οι συνεννοήσεις του Καραϊσκάκη με τον Ομέρ Βρυώνη υπήρξαν ένα πραγματικό γεγονός, αλλά δεν είναι δυνατό με κανένα τρόπο να χαρακτηρισθούν ως προδοσία. Αποσκοπούσαν να κερδηθεί η υποστήριξη του Αλβανού πασά, ώστε να επιτευχθεί ή ανάληψη του αρματολικιού των Αγράφων που κατείχε ο μαυροκορδατικός Ράγκος, από τον Καραϊσκάκη και επεκτάθηκαν στο θέμα μιας γενικότερης ελληνοαλβανικής συμμαχίας. Ο Μαυροκορδάτος πληροφορήθηκε από τον Καραϊσκάκη τις διαθέσεις του Βρυώνη για συμμαχία κι άρχισε μάλιστα μαζί του μυστική αλληλογραφία. Το να μπλέξει το όνομα του Βρυώνη ο Μαυροκορδάτος στη δίκη δεν κρίνεται ως πράξη εύστοχη.

Οι επικοινωνίες με τους Τούρκους για να εξασφαλισθεί ένα αρματολίκι δεν είναι κάτι καινοφανές για την εποχή. Ο Ράγκος, άνθρωπος του Μαυροκορδάτου, για να κατοχυρώσει τη θέση του στ' Άγραφα δε διστάζει να έρθει σε συνεννοήσεις με τον Αλβανό Σούλτζε Κόρτζα, πράγμα για το οποίο δε δικάστηκε βέβαια. Ο Καραϊσκάκης για ν' αντιμετωπίσει την άρνηση της Κυβέρνησης απευθύνθηκε στον εχθρό του Σούλτζε Κόρτζα, Ομέρ Βρυώνη, χωρίς όμως οι συνεννοήσεις αυτές ν' αποτελούν προδοσία. Το τότε καθεστώς δεν τον κατηγόρησε ποτέ όμως για την προδοσία του αυτή, λόγω της καλής σχέσης του με τον Μαυροκορδάτο και του κατεστημένου του.

Για τον Καραϊσκάκη ο Μαυροκορδάτος ήταν «το τζογλάνι του Ρείζ αφέντη, ο τεσσαρομάτης». Ο Φωτιάδης γράφει γι' αυτόν: «Ο πιο διαβολεμένος απ' όλους τους Φαναριώτες, που ήρθανε στην Ελλάδα στάθηκε ο Μαυροκορδάτος. Το τι κακό έκανε αυτός ο άνθρωπος σε τούτον τον τόπο δεν λέγεται. Και δεν το πλέρωσε μονάχα η γενιά του Εικοσιένα. Ίσαμε τώρα το δικό του πνεύμα μας κυβερνάει και δεν μας αφήνει να προκόψουμε».

Στις 30 Μαρτίου 1824 συστάθηκε επιτροπή. Ο Μαυροκορδάτος όρισε πρόεδρο της εισαγγελικής επιτροπής τον επίσκοπο Πορφύριο από την Άρτα. Η δίκη παρωδία



έγινε στην εκκλησία της Παναγίας στο Αιτωλικό που χρησίμευσε σαν δικαστήριο. Ο επίσκοπος Πορφύριος ανήγγειλε τις κατηγορίες και κάθε μία απ' αυτές οδηγούσε τον Καραϊσκάκη στο εκτελεστικό απόσπασμα. Όμως εκείνος αντιμετώπισε θαρραλέα ειρωνικά και με εύστοχη αστειολογία τις ψευδείς αυτές κατηγορίες των εχθρών του. Το κατηγορητήριο απαγγέλθηκε την 1η Απριλίου. Η καταδικαστική απόφαση δε δημοσιεύθηκε, και στη θέση της μπήκε στα «Ελληνικά Χρονικά» μια προκήρυξη των εγκλημάτων του Καραϊσκάκη με τον τίτλο «Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος», χρονολογημένη στις 2 Απριλίου 1824 εκδόθηκε. Αυτό ήταν σαφής ένδειξη, ότι το κατηγορητήριο είχε αποδειχτεί ψευδέστατο και προετοιμασμένο. Η προκήρυξη είχε ως εξής:

*«ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ»*

*αρ. 1167*

*Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος*

*Προς τους στρατιωτικούς και πολιτικούς αρχηγούς της Δυτικής Ελλάδος και προς πάντας τους Έλληνας.*

*Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, επειδή απαρχή ευρέθη σύντροφος των αρμάτων εις τον Ιερόν υπέρ της Ελευθερίας αγώνα, η Πατρίς τον τίμησε με αξιώματα. Πως εφέρθη ως εις την εκστρατείαν του Σκόνδρα, είναι γνωστόν εις όλους. Μ' όλον τούτο η Πατρίς παρέβλεψε τα σφάλματά του, δια να τον τραβήξη εις μεταμέλειαν. Ήλθε εις τας δύο χώρας επί προφάσει της ασθένειας του, και τον υπεδέχθησαν φιλοφρόνως. Άλλ' αυτός δεν εφέρθη ως πατριώτης, και ως Χριστιανός. Αυθαδίασε να πιάσει άρματα εναντίον της πατρίδος. Έκαμε εκστρατείαν εναντίον του Μεσολογγίου. Έπιασε το φρούριον του Βασιλαδίου, διώξας εκείθεν την φρουράν. Οι στρατιώται του έλαβαν δύω εκ των Προκρίτων της πόλεως ως αιχμαλώτους, από τους οφθαλμούς της Διοικήσεως, και έφεραν τούτους προς αυτόν την νύκτα, ευρισκόμενον εις το Ανατολικόν. Εξηγήθη δε και εις πολλούς ότι θέλει εμβάσει Τούρκους εις την πατρίδα.*

*ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ*

Υποπτευθείς η Διοίκησις, έλαβε τα ανηκοντα μέτρα, και διώρισεν επιτροπή τόπον επέχουσα στρατιωτικού Δικαστηρίου συνθεμένη υπο στρατηγούς και χιλιάρχους, οίτηνες εξετάσαντες αυτόν τε και όλα τα αίτια τα οποία καθ' ημέραν ηύξαναν τας υποψίας εναντίον του.

## ΕΥΡΗΚΑΝ

«Ότι ο Καραϊσκάκης είχε κρυφήν ανταπόκρισιν με τους εχθρούς της πίστεως και της πατρίδας».

«Ότι απο τον Όμερ - πασάν ζήτησε μπουγιουρντί δια να γένη καπιτάνος των Αγράφων»

«Ότι υπέσχετο εις τον εχθρό να πιάση την Τατάραιναν με χίλιους στρατιώτες και συμβούλευσε να εύγη ο αποστάτης Βαρακιώτης με χίλιους εις το Ξηρόμερον».

«Ότι υπεσχετο εις τον εχθρό να τραβηξη προς εαυτόν στρατηγούς και χιλιάρχους Έλληνας εναντίον της πατρίδας».

«Ότι εν ω εγίνοντο αυτά εις Μεσολόγγιον, συγχρόνως ευγήκεν ο εχθρικός στόλος από Πάτρας και άραξεν εις το Βασιλάδι, και έγινε μυστική εκστρατεία Τούρκων από Καστέλια και Ναύπακτον εναντίον του Μεσολογγίου, η οποία δεν ευδοκίμησε, διότι ολίγοι σταθεροί Έλληνες τους κτύπησαν εις την Κακήν Σκάλαν και τους εγύρισαν οπίσω».

Η επιτροπή έλαβε τέλος πάντων πολλά διδόμενα δια να γνωρίση αυτόν επίβουλο της πατρίδος και προδότην.

Επειδή όμως η πατρίς αγαπά τα τέκνα της, και μακροθυμεί δια να τα, ελευθερώσει από την απάτην, και να τα φέρη εις μετάνοιαν, να γνωρίσουν τα χριστιανικά χρέη των, απεφασίσθη παρά της διορισθείσης επιτροπής, τη συναινέσει όλων των παρευρεθέντων αρχηγών των αρμάτων και των πολιτικών και εδόθη προσταγή προς τον αυτόν Καραϊσκάκην να αναχωρήση αμέσως απ' εδώ, μ' όλο όπου είναι και ασθενής, όστις και ανεχώρησεν σήμερα.

Αν μετανοήση αληθώς και επιστρέψη εις τα χριστιανικά, και Ελληνικά χρέη του,

η Πατρίς θέλει λάβει την ευχαρίστησιν ότι τον εκέρδισεν, ει δ' επιμείνει εις την κακίαν του, ας όψεται.

Σεις δε, αδελφοί, ειδοποιείσθε δια του παρόντος, ότι ο Καραϊσκάκης είναι διωγμένος από την πατρίδα και δεν έχει καμμίαν εξουσία παρά της Διοικήσεως. Μάλιστα εστερήθη όλων των βαθμών και αξιωμάτων ως αμαρτήσας. Όσοι δε απατηθέντες ηκολούθησαν αυτόν προσκαλούνται να γυρίσουν εις τα οπίσω, και να ενωθούν με τους αρχηγούς, τους υπερασπιστές της Πατρίδος. Πάντες, δε οι λοιποί Έλληνες να απομακρυνθούν της συναναστροφής του και να τον στοχασθούν ως εχθρόν, εν' όσω να μετανοήση και να προσπέση εις το έλεος του έθνους και ζητήση συγχώρησιν.

Εν Ανατολικώ την 2 Απριλίου 1824

Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Οι στρατηγοί: ΝΟΤΗΣ ΜΠΟΤΖΑΡΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΟΡΝΑΡΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΖΙΩΓΚΑΣ, ΔΗΜΟΣ ΣΚΑΛΤΖΑΣ, ΑΛΕΞΙΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΑΚΡΗΣ, ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΓΙΟΛΝΤΑΣΗΣ.

Οι χιλίαρχοι: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΙΑΚΑΤΑΣ, ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ, ΣΤΑΘΗΣ ΚΑΤΖΑΡΟΣ.

Οι καπιτάνοι: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΣΟΥΛΤΑΝΗΣ».

Τελικά η απόφαση ήταν καταδικαστική κηρύσσοντας τον Καραϊσκάκη επίβουλο κατά της πατρίδας και ένοχο προδοσίας, αν και ποινή της επί τόπου εξορίας του, που του επιβλήθηκε ήταν πολύ μικρή σε σχέση με τις βαρύτερες κατηγορίες που τον βάρυναν. Ύστερα απ' την επαίσχυντη δολοφονία του Ανδρούτσου απ' τους καθεστωτικούς ο Καραϊσκάκης είχε πάρει τα μέτρα του, φροντίζοντας να έχει μέσα και γύρω απ' την εκκλησία-δικαστήριο εξακόσιους αρματωμένους άνδρες αφοσιωμένους προς αυτόν, έτοιμους να τον προστατεύσουν ανά πάσα στιγμή με τη ζωή τους. Είχε επίσης και την συμπαράσταση του καπετάνιου Α. Ίσκου, που κατέβαινε ήδη απ' τον Βάλτο με τους άνδρες του για να βοηθήσει το φίλο του. Ο Μαυροκορδάτος και οι κατήγοροί του φοβήθηκαν το μακελειό που θα

επακολουθούσε αν τον καταδίκάζαν σε θάνατο. Έτσι η λύση της εξορίας ήταν η πιο συμφέρουσα. Ο ήρωας στερήθηκε όλων των βαθμών και των αξιωμάτων του και διατάχθηκε να αναχωρήσει από το Αιτωλικό. Οι δε πολίτες διατάχθηκαν να αποφεύγουν κάθε επικοινωνία με τον «εχθρό της πατρίδας», τον Καραϊσκάκη, εφόσον αυτός «δεν μετανοήσει και προσπέσει στο έλεος των Ελλήνων και ζητήσει συγχώρησιν», θεωρώντας ότι το έλεος των Ελλήνων το εκπροσωπούσε ο Μαυροκορδάτος. Ανάλογη απόφαση ούτε κατά των Τούρκων δεν είχε προηγουμένως εκδοθεί. Έτσι στις 3 Μαΐου 1824 (ανήμερα της έκδοσης της προκήρυξης) ο Καραϊσκάκης με πολλούς οπαδούς του αναχώρησε από το Αιτωλικό και επιχειρώντας ανεπιτυχώς να καταλάβει τα Άγραφα μετέβη στο Καρπενήσι.

Τον πήγαιναν σηκωτό σε ξυλοκρέβατο, γιατί υπέφερε από την φυματίωση και δεν μπορούσε να βαδίζει. Περνώντας απ' το σπίτι του Μαυροκορδάτου, άφησε τα παλικάρια, του να προχωρούν και μπήκε μόνος του μέσα. Εκεί βρισκόταν ο Μαυροκορδάτος, οι δικαστές του, οπλαρχηγοί φίλοι του Μαυροκορδάτου κι ο Βουλπιώτης, ο κατήγορος του Καραϊσκάκη, να τρων και να πίνουν. «*Η τιμή αυτή έγινε εις τον Βουλπιώτη, δια την τρίτην κατάθεσιν που έβγαλε από τη δυσκολία του Μαυροκορδάτου*», γράφει ο Κασομούλης.

Ο Καραϊσκάκης δεν μπόρεσε να το κρατήσει:

- *Φάγε, ορέ Βουλπιώτη, φάγε και συ μαζί με τον πρίντζιπα και με τους καπεταναίους για να θανατώσεις τον Καραϊσκάκη. Κι εσύ πρίντζιπα δεν ντρέπεσαι να έχεις στο τραπέζι σου έναν ψεύτη κι έναν προδότη;*

Κι ύστερα λέει στους καπεταναίους:

- *Αδελφοί καπιταναίοι. Αν με καταδικάσατε δικαίως, ο Θεός να με το στείλει (το βόλι) εις το κεφάλι ευθύς, αυτού όπου βγαίνω. Και αν αδίκως, ογλήγορα να σας το πέμψει εις το δικό σας κεφάλι.*

Απευθυνόμενος στον Μαυροκορδάτο, είπε:

- *Ε, ορέ Μαυροκορδάτε, εσύ την προδοσία μου με την έγγραφες εις το χαρτί και εγώ ογλήγορα ελπίζω να σου την γράψω εις το μέτωπο σου, δια να φανεί ποίος είσαι! Εδώ!* (και κτύπησε το μέτωπο του με τα τέσσερα δάκτυλα, δείχνοντας τον Μαυροκορδάτο). *Έχετε υγείαν.*

Αυτοί το αποκρίθηκαν:

- *Έχε υγεία...*

Η περίφημη αυτή σκηνή δείχνει όλο το μεγαλείο και την τόλμη του συκοφαντημένου ήρωα. Ο Μαυροκορδάτος, δεν τόλμησε ν' ανοίξει το στόμα, για ν' απαντήσει.

Ακολούθησε η αποκήρυξη και ο επίσημος αφορισμός του απ' την Εκκλησία. Στις 27 Μαΐου του 1824 ο Καραϊσκάκης έκανε χρήση της παραγράφου της αποκήρυξης και του αφορισμού του, όπου γινόταν λόγος για συγνώμη. Έτσι έστειλε γράμμα στον Μαυροκορδάτο ζητώντας άφεση των υποτιθεμένων αμαρτιών του, που όμως δεν εισακούσθηκε. Στην επιστολή του, που σώζεται μέχρι σήμερα αναφέρει: *«Εμένα η κακή μου τύχη έφερε αρρώστεια οπίσω. Δεν εξεύρω κι όλα απ' τα κρύα τα πολλά ήταν, ή από τους τόσους αφορισμούς οπού μου εκάματε, και σε παρακαλώ να με συγχωρέσει η Διοίκησις και όλοι οι χριστιανοί και να μου σταλθεί και μία ευχή συγχωρητική παρά του αρχιερέως»*. Τελικά στις 25 Ιουνίου 1824 κατέφυγε στο Ναύπλιο όπου η Κυβέρνηση του αναγνώρισε όλους τους βαθμούς και τα αξιώματά του.

### **Αρχιστρατηγία**

Αμέσως μετά την αποκατάστασή του ο Καραϊσκάκης διατάχθηκε από την Κυβέρνηση να εκστρατεύσει στην Ανατολική Στερεά επικεφαλής 300 μισθωτών. Επίσης, χωρίσθηκε και η περιοχή των Αγράφων σε δύο τμήματα και το μεν ανατολικό αποδόθηκε στον Καραϊσκάκη, το δε δυτικό στον Γιαννάκη Ράγκο. Έτσι παρά τα Σάλωνα (Άμφισσα) συγκροτήθηκε το πρώτο ελληνικό στρατόπεδο, ο δε Καραϊσκάκης, που είχε αποκτήσει την γενική εκτίμηση των οπλαρχηγών, εκλέχθηκε από εκείνους «στρατοπεδάρχης απολύτου εξουσίας».

Όμως στα τέλη του 1824 και χωρίς σχετική διαταγή της Κυβέρνησης ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έλαβε μέρος μαζί με τον Κίτσο Τζαβέλα και άλλους Ρουμελιώτες στον 2ο εμφύλιο πόλεμο, κατά των λεγομένων ανταρτών, προχωρώντας ο ίδιος στη λεηλασία των οικιών των Ζαΐμηδων στη Κερπινή των Καλαβρύτων. Αμέσως μετά έσπευσε και συμμετείχε στη μάχη του Κρομμυδίου (περιοχή Μεθώνης). Μετά το τέλος του 2ου εμφυλίου πολέμου ο Κωλέττης ενίσχυσε τον Καραϊσκάκη και μ' άλλους πολλούς Στερεοελλαδίτες από τον Μοριά και τη Ρούμελη εφοδιάζοντάς τον με χρήματα, τρόφιμα και πολεμικό υλικό.

Στις αρχές του Μαΐου του 1825 ο Καραϊσκάκης επανέρχεται στη Στερεά και κατά τα μέσα του καλοκαιριού βρίσκεται σε πλήρη δράση διορισμένος γενικός αρχηγός όλων των εκτός Μεσολογγίου ελληνικών στρατευμάτων, κατά τον ίδιο χρόνο που αυτό πολιορκείτο από τον Κιουταχή και έπειτα από τον Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου. Τότε ο Καραϊσκάκης μαζί με τον Τζαβέλα καταστρώνουν ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο περικύκλωσης από ξηράς όλων των πολιορκούντων το Μεσολόγγι Τούρκων, σε συνεννόηση με τους πολιορκημένους. Το περίφημο εκείνο σχέδιο άρχισε να εκτελείται τμηματικά από τις 21 μέχρι 25 Ιουλίου 1825 χωρίς να

ολοκληρωθεί, πλην όμως επέφερε διακοπή της πολιορκίας, οι απώλειες των Τούρκων υπήρξαν σοβαρότατες, το δε ηθικό των πολιορκημένων αναπτερώθηκε. Στη συνέχεια ο Καραϊσκάκης με 3.000 άνδρες σπεύδει στα Άγραφα όπου εκεί αποδεκάτισε πολλούς Τούρκους καθώς και τουρκίζοντες χριστιανούς. Από εκεί προχώρησε στη περιοχή Βάλτου και μέσω των τουρκικών οχυρωμάτων διήλθε την «Λάσπη του Καρβασαρά» όπου έδωσε νικηφόρα μάχη (1 Νοεμβρίου 1825) και τελικά στρατοπέδευσε στο Δραγαμέστο (σημ. Αστακός).

Την νύκτα 10-11 Απριλίου 1826 όταν το προπύργιο της επανάστασης, η πόλη των «ελεύθερων πολιορκημένων» έπεσε, ο Καραϊσκάκης βρισκόταν ασθενής στον Πλάτανο της Ναυπακτίας, όμως έστειλε στη «Γέφυρα της Βαρνάκοβας» παρατηρητές να δουν πόσοι και ποιοί σώθηκαν από την ηρωική εκείνη φρουρά του Μεσολογγίου. Παρότι ο Πλάτανος ήταν έρημος και ο ίδιος ασθενής σε στρώμα, ετοίμασε ψωμί και σφακτά που μοίρασε πλουσιοπάροχα στα «πειναλέα εκείνα λείψανα του Μεσολογγίου».

Στις 17 Ιουνίου ο Καραϊσκάκης μαζί με πολλούς από εκείνους του μαχητές φθάνει στο Ναύπλιο, καθόσον η Επανάσταση ήδη στη Δυτική Στερεά είχε σβήσει και στην Ανατολική μόνο η Ακρόπολη των Αθηνών, η Κάζα και τα Δερβενοχώρια κατέχονταν από τους Έλληνες. Τότε, αν και βρισκόταν σε προχωρημένο στάδιο της φυματίωσης, υπό την θεραπεία του Ελβετού γιατρού Baily, κατά μήνα Ιούλιο πρότεινε στην εδρεύουσα «Διοικητική Επιτροπή» να αναλάβει ο ίδιος τον αγώνα στην Στερεά. Είχε όμως προσκληθεί και από τον Κριεζώτη και από τον Βάσσο που δρούσαν ήδη στην Αττική και στην Ελευσίνα. Ο Α. Ζαΐμης, πρόεδρος της νεοπαγούς Διοικητικής Επιτροπής, θεώρησε τον «Γιο της Καλογριάς» ως τον αξιότερο στρατιωτικό για την γενική αρχιστρατηγία και τον αναγνώρισε ως αρχιστράτηγο, παρότι είχε παλαιότερα κατατρεχθεί από εκείνον και είχε υποστεί λεηλασία της οικίας του.

Ο βιογράφος του μεγάλου οπλαρχηγού, Δημήτρης Φωτιάδης, περιγράφει παραστατικά τη στιγμή της ύψιστης δικαίωσης:

*«Τον φωνάζουνε στο Μπούρτζι. Κι όταν ο Καραϊσκάκης άκουσε από το στόμα του Ζαΐμη, του παλιού του οχτρού από τον δεύτερο εμφύλιο πόλεμο, πως τον κάνουν αρχιστράτηγο της Ρούμελης, τα μάτια του βούρκωσαν και δύο χοντρά δάκρυα κύλησαν στα βαθουλωμένα μάγουλά του.*

*- Η πατρίδα, του λέει ο Ζαΐμης, γυρεύει σήμερα από μας να μονοιάσουμε.*

*- Ναι, το γυρεύει! Αποκρίνεται ο Καραϊσκάκης και ρίχνεται στην αγκαλιά του Ζαΐμη, φιλήθηκαν και ξέχασαν τα περασμένα.*

Σε τούτη τη σκηνή έλαχε να βρίσκεται κι ο Υδραίος μεγαλονοικοκύρης Βασίλης Μπουντούρης.

- Καραϊσκάκη, δεν έκαμες ως τώρα όσο έπρεπε το χρέος σου στην πατρίδα, του λέει, ο θεός να σε φωτίσει να το κάμεις από δω κι εμπρός...

- Δεν το αρνούμαι! Απαντάει ο μεγαλόκαρδος άντρας. Όταν θέλω γίνουμαι άγγελος κι όταν πάλι θέλω γίνουμε διάβολος. Από τώρα έχω σκοπό να γίνω άγγελος».

Ο Καραϊσκάκης δεν ζήτησε ούτε άνδρες, ούτε χρήματα από τη Διοίκηση. Το μόνο που αξίωσε ήταν η δυνατότητα να διορίζει στα διάφορα στρατιωτικά αξιώματα άτομα της δικής του επιλογής. Όταν το αίτημά του έγινε αποδεκτό, ξεκίνησε πυρετωδώς την προετοιμασία για την εκστρατεία του στην Αττική. Παρά την προσπάθεια που κατέβαλε, η επίτευξη του κύριου στόχου του, δηλαδή η συνένωση των διαφόρων ομάδων αγωνιστών, στάθηκε εντελώς αδύνατη.

Στις 19 Ιουλίου 1826 ο Καραϊσκάκης επικεφαλής 680 περίπου ανδρών και μαζί με λιγοστούς καπεταναίους, τον Νάκο Πανουργιά, τον Κωνσταντίνο Βέρη, τον Γιαννάκη Φραγκίστα και τον αδελφό του Οδυσσέα Ανδρούτσου Γιαννάκη, ξεκίνησε από το Ναύπλιο για την Στερεά στην οποία είχε εισβάλει ο Ομέρ Πασάς (της Καρύστου) και ο Κιουταχής (από Θήβα). Πολύ σύντομα ο Κιουταχής, ένεκα της στρατιωτικής δεινότητας του Καραϊσκάκη, βρέθηκε από πολιορκών σε θέση πολιορκούμενου. Με υπόδειξη του Καραϊσκάκη συγκροτήθηκε στην Ελευσίνα γενικό ελληνικό στρατόπεδο. Στις 5-7 Αυγούστου του ίδιου έτους επήλθε η πρώτη αψιμαχία στο Χαϊδάρι την οποία ακολούθησαν κι άλλες, φοβούμενος ο Κιουταχής την κατά μέτωπο επίθεση από τα κυκλωτικά πάντα σχέδια του Καραϊσκάκη. Στις αψιμαχίες εκείνες ο Καραϊσκάκης και ο Φαβιέρος διαφώνησαν περί της τακτικής του πολέμου. Όταν όμως ο Κιουταχής κατέλαβε την κάτω πόλη των Αθηνών ο Καραϊσκάκης ενίσχυσε την φρουρά της Ακρόπολης με περιορισμένο σώμα υπό τον Κριεζώτη που κατάφερε και εισήλθε στις 10 Οκτωβρίου 1826. Τον ίδιο μήνα και 15 μέρες μετά (25 Οκτωβρίου) ο Καραϊσκάκης εκστράτευσε στη Βοιωτία, στη Φθιώτιδα και στη Φωκίδα, απ' όπου και απέκοψε τις τουρκικές εφοδιοπομπές, ολοκληρώνοντας τον αποκλεισμό ανεφοδιασμού των Τούρκων.

Προχωρώντας στη συνέχεια στην πολιορκία των πύργων της Δόμβραινας, διέταξε να αρχίσει και η προσβολή των ευρισκομένων στη πεδιάδα του χωριού Τούρκων (12 Νοεμβρίου 1826). Δύο μέρες μετά μεταφέρει το στρατόπεδό του από Δόμβραινα και Κεκόση στη Μονή Δομπού του Αγίου Σεραφείμ και από εκεί στη Μονή του Όσιου Λουκά και στις 18 Νοεμβρίου στρατοπεδεύει στο Δίστομο,

έχοντας ολοκληρώσει εκκαθαρίσεις σε όλη την περιοχή. Τις κυκλωτικές αυτές κινήσεις αντιλαμβάνεται γρήγορα ο Κιουταχής και ειδοποιεί να σπεύσουν σε βοήθειά του ο Μουσταφάμπεης από την Αταλάντη και ο Καχαγιάμπεης που ήταν νοτιότερα, οι οποίοι και ενώνοντας τις δυνάμεις τους έσπευσαν να καλύψουν τα νώτα των πολιορκούντων την Ακρόπολη Τούρκων.

## **Η μάχη της Αράχωβας**

Προελαύνοντας ο Καραϊσκάκης στην περιφέρεια της Λιβαδειάς έδωσε μάχες σε διάφορα μέρη, προσβάλλοντας τις τοπικές εχθρικές φρουρές, και, αφού εγκατέστησε τμήματα των 100 και 60 αγωνιστών αντιστοίχως, στις Μονές Οσίου Σεραφείμ στο Δομπό και Οσίου Λουκά στο Στείρι, για την ασφάλειά τους, προωθήθηκε και, στις 17 Νοεμβρίου, στρατοπέδευσε στο Δίστομο. Στο μεταξύ, κατά τη διάρκεια της προελάσεως, ενισχύθηκε με το σώμα των Σουλιωτών, το οποίο στρατοπέδευσε στην περιοχή της Θήβας και με το σώμα του Αλέξη Γαρδικιώτη Γρίβα στο Δίστομο. Την ίδια περίοδο, οι ισχυρές οθωμανικές δυνάμεις, οι οποίες έλεγχαν την περιφέρεια της Λιβαδειάς, με Αρχηγό το Μουστάμπεη, αφού ασφάλισαν τις αποθήκες εφοδιασμού τους στην Αταλάντη, κατευθύνθηκαν στη Λιβαδειά και στις 17 Νοεμβρίου στρατοπέδευσαν στην περιοχή της Δαύλειας. Οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι διανυκτέρευσαν στη Μονή της Αγίας Ιερουσαλήμ, δυτικώς της Δαύλειας.

Τις βραδυνές ώρες της 17ης Νοεμβρίου 1826, στο Στρατηγείο στο Δίστομο, ένας στρατιώτης της εμπροσθοφυλακής παρουσιάσθηκε στον Καραϊσκάκη και του ανέφερε, ότι ένας μοναχός προσήλθε στο στρατόπεδο και θέλει κατεπειγόντως να τον δει προσωπικώς και ιδιαιτέρως. Ο Καραϊσκάκης τον δέχθηκε και μεταξύ τους έγινε περίπου ο εξής διάλογος:

- *Είμαι ανησιός και υποτακτικός του ηγουμένου της Μονής Αγίας Ιερουσαλήμ κοντά στη Δαύλεια. Ο ηγούμενος με έστειλε να σου φανερώσω, ότι στη Μονή βρίσκονται ο*

*Κεχαγιάμπεης του Κιουταχή και ο Μουστάμπεης με 2.500-3.000 Οθωμανούς, οι οποίοι σταθμεύουν στη Δαύλεια και σε άλλα χωριά της περιοχής. Αύριο το πρωί σκοπεύουν να περάσουν από την Αράχωβα, με προορισμό την Άμφισσα, για να λύσουν την πολιορκία των δικών τους, οι οποίοι είναι κλεισμένοι στο Φρούριο, ανέφερε ο μοναχός.*

- *Πώς έμαθε το σχέδιο ο ηγούμενος και πώς βεβαιώθηκε, ότι αυτό πρόκειται να κάμουν και μάλιστα αύριο; τον ρώτησε ο Καραϊσκάκης.*

- *Ένας υποτακτικός, γνώστης της τουρκικής γλώσσας, ο οποίος εξυπηρετούσε τους αρχηγούς στην τραπεζαρία, άκουσε το σχέδιο του Μουστάμπεη, ο οποίος το*



ανέπτυσσε στον Κεχαγιάμπεη και το ανέφερε στον ηγούμενο, του απάντησε ο Μοναχός.

- Για εμάς γνωρίζουν που βρισκόμαστε; τον ξαναρώτησε.

- Νομίζουν, ότι είστε ακόμα στη Δομβραίνα, όπως τους βεβαίωσε και ο ηγούμενος, αν και γνώριζε, ότι έχετε φθάσει εδώ, του απάντησε.

Και ο αρχιστράτηγος έκλεισε τη συζήτηση, λέγοντας «Να επιστρέψεις στο Μοναστήρι και να μεταφέρεις τις ευχαριστίες μου στον ηγούμενο. Να του πεις να ορίσει ευχές και παρακλήσεις για εμάς και για τον αγώνα που κάνουμε για την πίστη και την πατρίδα».

Το Γενικό Σχέδιο των Οθωμανών προέβλεπε, σε πρώτη περίοδο, την εξουδετέρωση κάθε εστίας αντιστάσεως στη Ρούμελη και την εξασφάλιση του ελέγχου της περιοχής και, σε δεύτερη περίοδο, την ολοκλήρωση καταλήψεως της Πελοποννήσου. Ειδικότερα, ο Μουστάμπεης, αφού ενισχύθηκε με ικανή δύναμη υπό τον Κεχαγιάμπεη, υπαρχηγό του Κιουταχί, και με συνολική δύναμη 2.000 περίπου ανδρών (πεζικό 1.700 και ιππικό 300), προελαύνοντας διαμέσου της Αράχωβας, θα επιχειρούσε να λύσει την πολιορκία του Φρουρίου της Άμφισσας και να προσβάλει το σώμα του Αλέξη Γαρδικιώτη Γρίβα, το οποίο στρατοπέδευε στο Δίστομο.

Για την υλοποίηση της πρώτης περιόδου σχεδίασε να καταλάβει την Αράχωβα και να εξασφαλίσει τον έλεγχο σε όλη τη, στρατηγικής σημασίας, περιοχή, ενεργώντας από το πρωί της 18ης Νοεμβρίου 1826, ως εξής:

\* Με τμήμα 500 Τουρκαλβανών στην κατεύθυνση Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ - υψώματα Μάνας προς Αράχωβα.

\* Με την κύρια δύναμη, διαμέσου του Στενού Ζεμενού προς Αράχωβα.

\* Σε περίπτωση αντιστάσεως στο Στενό Ζεμενού από ελληνικά τμήματα, η δύναμη η οποία θα φθάσει νωρίτερα στην Αράχωβα, να στραφεί προς το Ζεμενό, προκειμένου να συνδράμει την κύρια δύναμη, προσβάλλοντας από τα νώτα τα εκεί ελληνικά τμήματα.

Το Γενικό Σχέδιο των Ελλήνων, με πρόταση του Καραϊσκάκη και έγκριση της Ελληνικής Κυβερνήσεως και των οπλαρχηγών, προέβλεπε εκστρατεία στη Ρούμελη, για αναζωπύρωση της Επανάστασεως και πρόκληση αντιπερισπασμού, προκειμένου να ανακουφισθούν οι πολιορκούμενοι στην Ακρόπολη της Αθήνας, αφού ο Κιουταχίς θα εξαναγκαζόταν να αποσπάσει δυνάμεις από την Αθήνα, για να ενισχύσει τα στρατεύματα στη Ρούμελη. Ειδικότερα, ο Καραϊσκάκης, με συνολική δύναμη 4.000 περίπου ανδρών, αποφάσισε και σχεδίασε, να ενεργήσει από τη νύχτα της 17ης (ξημέρωμα 18ης) Νοεμβρίου, θέτοντας σε εφαρμογή τα εξής:

- \* Αμυντική εγκατάσταση στην Αράχωβα, με προαποστολή τμήματος 500 ανδρών, με επικεφαλής τους Οπλαρχηγούς Αλέξη Γαρδικιώτη Γρίβα και Γεώργιο Βάγια, για την απαγόρευση των κατευθύνσεων των οθωμανικών δυνάμεων (υψώματα Μάνας - Αράχωβα και Στενό Ζεμενού - Αράχωβα) και την απόκρουση εχθρικής επιθέσεως.
- \* Εγκατάσταση μικρών τμημάτων, μετά την άφιξη του τμήματος προαποστολής στην Αράχωβα, ως φυλακίων προφυλακών μάχης, σε κατάλληλα σημεία στα δρομολόγια των ίδιων κατευθύνσεων, έγκαιρης προειδοποιήσεως των αμυνομένων, για την προώθηση και επιθετική ενέργεια των εχθρικών δυνάμεων προς την Αράχωβα.
- \* Ενίσχυση των αμυνομένων (Γαρδικιώτη και Βάγια) με τμήμα 400 ανδρών, με επικεφαλής τον οπλαρχηγό Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, το οποίο να αναχωρήσει από το στρατόπεδο του Διστόμου, για την Αράχωβα με την ανατολή του ηλίου.
- \* Εγκατάσταση σκοπών (καραούλια) σε εμφανή σημεία, κατά μήκος των δρομολογίων Δίστομο - Σκληβνίτσα - Αράχωβα και Στενό Ζεμενού - Αράχωβα, έγκαιρης προειδοποιήσεως του αρχιστρατήγου, με συνθηματικούς πυροβολισμούς (από σκοπό σε σκοπό), για την προώθηση των εχθρικών δυνάμεων προς την Αράχωβα.
- \* Ετοιμότητα άμεσης κινήσεως της υπόλοιπης δυνάμεως, μετά από προειδοποίηση, υπό τον αρχιστράτηγο, για την προώθησή της στην κατεύθυνση Στενό Ζεμενού - Αράχωβα και με δυνατότητα προσβολής από τα νώτα της κύριας δυνάμεως του Μουστάμπεη, την οποία θα ακολουθούσε, κατά την προέλαση και επιθετική ενέργειά της εναντίον της Αράχωβας.
- \* Ενίσχυση των αμυνομένων (Γαρδικιώτη και Βάγια) με τα τμήματα, τα οποία πολιορκούσαν το Φρούριο της Άμφισσας, με επικεφαλής τους Οπλαρχηγούς Γεώργιο Δυοβουνιώτη και Νάκο Πανουργιά και με άλλα τμήματα, τα οποία βρίσκονταν σε άλλες αποστολές στα χωριά της περιοχής, μετά από γραπτή ειδοποίηση (επιστολή του αρχιστρατήγου) των οπλαρχηγών, απεσταλμένη με έκτακτους αγγελιαφόρους.

Στις 17 Νοεμβρίου, τις βραδινές ώρες, ο Καραϊσκάκης εξέδωσε προφορική διαταγή επιχειρήσεως προς τους οπλαρχηγούς, αναπτύσσοντας το σχέδιο του Μουστάμπεη και το δικό του, με τις επιμέρους αποστολές των ελληνικών τμημάτων και τις οδηγίες προπαρασκευής και διοικητικής μέριμνας (παρασκευή άρτου κ.ά.). Επίσης διέταξε την προετοιμασία της κύριας δυνάμεως, στη διάρκεια της νύχτας, με ετοιμότητα αναχωρήσεως την επομένη, σύμφωνα με το σχέδιο. Τέλος, κάλεσε το γραμματέα του Δημήτριο Αινιάννα, για να του συντάξει τις επιστολές, με εντολή προς τους οπλαρχηγούς των τμημάτων, τα οποία πολιορκούσαν το Φρούριο της Άμφισσας και άλλων, τα οποία βρίσκονταν σε αποστολές στα χωριά της περιοχής, προκειμένου να σπεύσουν στην Αράχωβα, για την ενίσχυση των αμυνομένων.

Σε εκτέλεση της διαταγής επιχειρήσεως του Καραϊσκάκη, η δύναμη προαποστολής αναχώρησε αμέσως τη νύχτα της 17ης (ξημέρωμα 18ης) Νοεμβρίου για την Αράχωβα και όταν έφτασε στη νότια παρυφή της, ο Γαρδικιώτης διέταξε στάση, ώστε να συγκεντρωθεί όλη η δύναμη και να δοθούν οδηγίες για τις περαιτέρω ενέργειες. Αμέσως μετά προωθήθηκαν τμήματα αναγνωρίσεως (περίπολοι) σε διάφορες κατευθύνσεις, τα οποία ανέφεραν, ότι η Αράχωβα δεν κατέχεται από εχθρικά τμήματα. Έτσι, όλη η δύναμη προαποστολής προχώρησε στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και στα σπίτια της ανατολικής παρυφής, όπου άρχισε την οργάνωση θέσεων μάχης και την αμυντική εγκατάσταση. Επίσης, σε εφαρμογή του σχεδίου άμυνας, μικρά τμήματα προωθήθηκαν στα δρομολόγια κατευθύνσεων του εχθρού (υψώματα Μάνας - Αράχωβα και Στενό Ζεμενού - Αράχωβα), για την εκτέλεση της αποστολής τους, ως φυλάκια προφυλακών μάχης.

### Πρώτη μέρα της μάχης - 18 Νοεμβρίου 1826

Τα μικρά ελληνικά τμήματα, τα οποία είχαν προωθηθεί ως φυλάκια προφυλακών μάχης και είχαν εγκατασταθεί στις δύο κατευθύνσεις, υψώματα Μάνας - Αράχωβα και Στενό Ζεμενού - Αράχωβα, τις προμεσημβρινές ώρες (περίπου στις 10:00) ανέφεραν στους Οπλαρχηγούς Γαρδικιώτη Γρίβα και Γεώργιο Βάγια, ότι εμφανίσθηκαν οι εμπροσθοφυλακές των εχθρικών τμημάτων, στην πρώτη κατεύθυνση, κατερχόμενες τα βορειοανατολικά υψώματα της Αράχωβας και στη δεύτερη, εισερχόμενες στο Στενό Ζεμενού.

Τις μεσημβρινές ώρες, οι Τουρκαλβανοί, αφού προωθήθηκαν, επιτίθονταν από διάφορες κατευθύνσεις και συγκρούονταν με τα ελληνικά τμήματα, τα οποία αμύνονταν στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου και στα γύρω σπίτια. Η μάχη γενικεύθηκε και για περίπου δύο ώρες εξακολουθούσε σφοδρή, ενώ τα εχθρικά τμήματα, τα οποία ενεργούσαν στην κατεύθυνση Στενό Ζεμενού - Αράχωβα, είχαν αρχίσει να καταλαμβάνουν τα πρώτα σπίτια της ανατολικής παρυφής της Αράχωβας.

Στην ίδια κατεύθυνση, η κύρια εχθρική δύναμη, υπό τους Μουστάμπεη και Κεχαγιάμπεη, φθάνει στην Αράχωβα και ενεργεί σφοδρή επίθεση, με αλληπάλληλες εφόδους εναντίον των Ελλήνων, οι οποίοι διατηρούν τις θέσεις τους. Όμως, παρά τη σθεναρή αντίδρασή τους, οι επιτιθέμενοι προχωρούν και καταλαμβάνουν μερικά ακόμη σπίτια.

Στη σχετικώς κρίσιμη αυτή φάση, το τμήμα των 400 ανδρών, με επικεφαλής τον οπλαρχηγό Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, προερχόμενο από το Δίστομο, καταφθάνει

και καταλαμβάνει τα υψώματα Αφανός και Κουμούλα, ενισχύοντας έτσι την άμυνα στη νότια παρυφή της Αράχωβας.

Ταυτοχρόνως, η υπόλοιπη δύναμη, περίπου 800 άνδρες, υπό τον Αρχιστράτηγο, η οποία, σύμφωνα με το σχέδιο, ακολουθούσε την κύρια δύναμη του Μουστάμπεη, στην κατεύθυνση Στενό Ζεμενού - Αράχωβα, προσβάλλει από τα νότια τα εχθρικά τμήματα της οπισθοφυλακής, ειδοποιώντας συνάμα και τα αμυνόμενα φίλια τμήματα για την άφιξη και την προώθησή της και επιδιώκοντας να αποκλείσει, κατά το δυνατόν, τους Οθωμανούς και από την κατεύθυνση αυτή.

Ο Μουστάμπεης, εκτιμώντας ότι οι δυνάμεις του κινδυνεύουν να εγκλωβισθούν μέσα στην Αράχωβα, προβαίνει στις εξής ενέργειες:

- \* Αποσύρει όλες τις δυνάμεις του και τις εγκαθιστά σε αμυντική διάταξη βορείως της Αράχωβας, στα υψώματα Λόφος Μουστάμπεη και Λυκότροπο, καθώς και στα ενδιάμεσα αυτών και στα γύρω αντερίσματα, αποσκοπώντας στη διοίκηση, τον έλεγχο και την αποτελεσματική επέμβαση των τμημάτων του, με αντεπιθέσεις εναντίον των Ελλήνων.

- \* Διατάσσει δύναμη 500 Τουρκαλβανών να επιτεθεί εναντίον της κύριας δυνάμεως του Καραϊσκάκη, η οποία προχωρούσε από την κατεύθυνση του Ζεμενού, ώστε να την αναγκάσει να ανακόψει την προώθησή της και να παραμείνει έξω από την Αράχωβα.

- \* Διατάσσει επίσης, τμήμα πενήντα ιππέων, να προωθηθεί στο ύψωμα Καϋμένος Σταυρός, ανατολικά της Αράχωβας, με αποστολή αφενός να παρακολουθεί και να αναφέρει τις κινήσεις της κύριας δυνάμεως του Καραϊσκάκη και εξάλλου να ασφαλίσει τη δύναμη του Μουστάμπεη, αποκρούοντας οποιαδήποτε επιθετική προσβολή εναντίον της, από ανατολική κατεύθυνση.

Ο Καραϊσκάκης, συνεχίζοντας την προώθηση της κύριας δυνάμεως και προσεγγίζοντας στην Αράχωβα, διατάσσει τμήμα 300 ανδρών, με επικεφαλής τους οπλαρχηγούς Γιώτη Δαγκλή, Διαμάντη Ζέρβα και Χριστόφορο Περραιβό να καταλάβουν τα υψώματα της διαβάσεως στην περιοχή Ζερβοσπηλιές, επί της οδού πηγές Μάνας - Αράχωβα και να έχουν ετοιμότητα ταυτόχρονης επιθέσεως στην κατεύθυνση Διάβαση Ζερβοσπηλιές - ύψωμα Λυκότροπο - Αράχωβα, ως δευτερεύουσα προσπάθεια (Δ.Π.), ενώ ο ίδιος θα ενεργούσε κατάμέτωπο, με κύρια προσπάθεια (Κ.Π.) στην κατεύθυνση Μύλοι Πάνιας - ύψωμα Μαύρα Λιθάρια - Αράχωβα.

Κατά την προώθηση και όταν τα πρώτα τμήματα της Κ.Π. φθάνουν στο ύψωμα Μαύρα Λιθάρια, εντοπίζουν δεξιά (βορείως) στο ίδιο ύψος, στο ύψωμα Καϋμένος

Σταυρός το εχθρικό τμήμα των ιππέων. Αμέσως ο Καραϊσκάκης διατάσσει επιθετική κίνηση και προσβολή των ιππέων με δικό του τμήμα, στην εμφάνιση του οποίου οι ιππείς υποχωρούν χωρίς αντίσταση, επιστρέφοντας στην αμυντική τοποθεσία του Μουστάμπεη.

Αμέσως μετά, τα προωθημένα ελληνικά τμήματα καταλαμβάνουν το ύψωμα Καϊμένος Σταυρός και με σχετικώς αργό ρυθμό και αυξημένα μέτρα ασφαλείας, συνεχίζουν την επίθεση προς την Αράχωβα, προκειμένου να ενισχύσουν και να υποστηρίξουν, τα αμυνόμενα φίλια τμήματα. Τη στιγμή αυτή εκδηλώνεται επιθετική ενέργεια του τμήματος των 500 Τουρκαλβανών με μεγάλη ορμή, ώστε μετά από συμπλοκή ενός τετάρτου της ώρας, αναστέλλεται η συνέχιση της επιθέσεως στο κέντρο της διατάξεως των επιτιθέμενων ελληνικών τμημάτων, προκαλώντας μικρή υποχώρηση της δυνάμεως της Κ.Π. και σύγχυση στη δύναμη της Δ.Π.

Στη δυσμενή αυτή εξέλιξη, την κατάσταση αποσόβησε η άμεση επέμβαση των Σουλιώτικων τμημάτων με επικεφαλής τους οπλαρχηγούς Γεώργιο Ζήκου Τζαβέλα και Γιαννούση Πανομάρα. Τα τμήματα αυτά, ευρισκόμενα στην πλευρά, η οποία κλονίσθηκε, διατηρούν τις θέσεις τους και αμέσως μετά επιτίθενται με αποτέλεσμα, αφενός να ανακόψουν την επιθετική ορμή του εχθρικού τμήματος εναντίον τους, φονεύοντας μάλιστα τον αρχηγό του Οσμάν Αγά και αφετέρου να συγκρατήσουν όσους από τους Έλληνες υποχωρούσαν, να συνεχίσουν την επίθεση και να αναγκάσουν τους Οθωμανούς να τραπούν σε φυγή, δυτικώς της Αράχωβας, στα υψώματα Πλόβαρμα και Καναλάκι, διαφεύγοντας προς την περιοχή των Δελφών. Τα εχθρικά αυτά τμήματα βρέθηκαν αντιμέτωπα με τα τμήματα των οπλαρχηγών Δυοβουνιώτη και Πανουργιά, τα οποία προέρχονταν από τους Δελφούς και κατευθύνονταν στην Αράχωβα για ενίσχυση των φίλιων δυνάμεων, οπότε δέχθηκαν επίθεση, από τους Δυοβουνιώτη και Πανουργιά, κατά τη διαφυγή τους και αναγκάσθηκαν να στραφούν και πάλι, υποχωρώντας προς την Αράχωβα. Εκεί και άλλα οθωμανικά τμήματα διέφευγαν από την Αράχωβα προς τους Δελφούς, εξαιτίας της μετωπικής επιθέσεως της δυνάμεως του Καραϊσκάκη και, πιεζόμενα εκατέρωθεν (από τη δύναμη του Καραϊσκάκη και τα τμήματα Δυοβουνιώτη και Πανουργιά), αναγκάζονται να τραπούν βορείως της Αράχωβας και να καταφύγουν στην αμυντική τοποθεσία του Μουστάμπεη.

Όταν η δύναμη των 500 Τουρκαλβανών επιτέθηκε στο κέντρο της δυνάμεως του Καραϊσκάκη, οι οπλαρχηγοί Δαγκλής, Ζέρβας και Περραιβός, εκτιμώντας την κρισιμότητα της καταστάσεως και ενώ δέχονταν εχθρική επίθεση στη Διάβαση Ζερβοσπηλιές, με πρωτοβουλία τους, αποφασίζουν να επιτεθούν εναντίον της εχθρικής

αμυντικής τοποθεσίας (Μουστάμπεη), επιδιώκοντας να αποσπάσουν την προσοχή του, ώστε αφενός να αποτρέψουν τη δυνατότητα αντεπιθέσεως, όπου η τοποθεσία του δεχόταν επίθεση από ελληνικά τμήματα και αφετέρου να αποδυναμώσουν την πίεση, την οποία ασκούσε στο κέντρο της διατάξεως της δυνάμεως του Αρχιστρατήγου. Έτσι προωθούν τα τμήματά τους δυτικώς του υψώματος Καϋμένος Σταυρός, καταλαμβάνουν ένα ανώνυμο ύψωμα (υψ. 1076) υπερκείμενο, βορείως - βορειοανατολικώς της εχθρικής αμυντικής τοποθεσίας, ως βάση εξορμήσεως, από όπου εκδηλώνουν επιθετική ενέργεια εναντίον της τοποθεσίας. Προσπάθεια αντεπιθέσεως εχθρικού τμήματος αποκρούεται, και μετά από αγώνα περίπου μισής ώρας το τμήμα αυτό τρέπεται σε φυγή, επανερχόμενο στην τοποθεσία. Δύο ακόμη απόπειρες αντεπιθέσεως, εναντίον άλλων ελληνικών τμημάτων αποτυγχάνουν, με σημαντικές, σε βάρος των εχθρικών δυνάμεων αντεπιθέσεως, απώλειες. Στο μεταξύ, η επιθετική ενέργεια του τμήματος των 500 Τουρκαλβανών δεν ευοδώθηκε, παρά την πεισματώδη προσπάθειά του, με αποτέλεσμα και αυτό να ανατραπεί και να συμπυχθεί στο εσωτερικό της τοποθεσίας.

Στο τέλος της πρώτης ημέρας της μάχης, με τη δύση του ηλίου, η κατάσταση των αντιπάλων είχε διαμορφωθεί ως εξής:

Η κύρια δύναμη των Οθωμανών υπό τους Μουστάμπεη και Κεχαγιάμπεη είχε συγκεντρωθεί και είχε εγκατασταθεί αμυντικώς στα υψώματα Λόφος Μουστάμπεη βορείως της Αράχωβας και Λυκότρουπο, βορειοανατολικώς της Αράχωβας, όπου βρίσκονταν οι Καρυοφίλμπεης και Ελμάνσμπεης, ενώ όλη η υπόλοιπη δύναμη με τους επικεφαλής αξιωματικούς ήταν πλήρως εκτεθειμένη στις κορυφές των γυμνών λόφων, με μέσα προστασίας και καλύψεως τους ίππους, τους ημίονους και τις αποσκευές.

Η εχθρική αμυντική τοποθεσία, εδαφικώς περιορισμένη, ήταν περικυκλωμένη και η εγκατεστημένη σε αυτή δύναμη ήταν εγκλωβισμένη.

Ο Καραϊσκάκης, αμέσως μετά από αυτή την αναδιάταξη της εχθρικής δυνάμεως, εγκατέστησε το στρατηγείο του στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Για να είναι η άμυνα πιο αποτελεσματική, διατάσσει τη βελτίωση των θέσεων μάχης στη βόρεια πλευρά του περιβόλου της εκκλησίας και στα γύρω σπίτια.

Η μέχρι τότε εξέλιξη και η εκτίμηση της καταστάσεως τον οδηγούσε στο συμπέρασμα, ότι η θέση των Οθωμανών θα επιδειωνόταν και έδωσε εντολή στους οπλαρχηγούς της δυνάμεώς του να καταλάβουν με τα τμήματά τους επίκαιρες θέσεις,

προκειμένου να αποκλείσουν τα δρομολόγια διαφυγής και να παρεμποδίσουν τη δυνατότητα ενισχύσεως των εγκλωβισμένων με άλλες δυνάμεις.

Τη νύχτα της 18ης (ξημέρωμα 19ης) Νοεμβρίου εκδηλώθηκε δριμύ ψύχος με σύννεφα, ομίχλη και βόρειο άνεμο. Τα εχθρικά τμήματα, εκτεθειμένα στο ύπαιθρο, υπό δυσμενείς καιρικές συνθήκες, βρέθηκαν σε μειονεκτική θέση, ενώ οι Έλληνες αντιμετώπιζαν το ψύχος, χρησιμοποιώντας ως καταλύματα τα σπίτια των Αραχωβιτών, επιστρέφοντας εκ περιτροπής στις θέσεις μάχης. Όμως, όσοι (συνήθως όχι όλοι) και όταν επέστρεφαν παρέμεναν στις θέσεις σε επαγρύπνηση πιο λίγο χρόνο. Πολλοί μάλιστα έπιναν άφθονο αραχωβίτικο χλιαρό κρασί, τρώγοντας και λίγες ελιές, από όσες είχαν αφήσει οι Αραχωβίτες, έπεφταν σε βαθύ ύπνο μέσα στα σπίτια και συνεπώς ήταν αναξιόμαχοι.

Οι Οθωμανοί, ενώ αντιλήφθηκαν την απουσία των Ελλήνων από τις θέσεις μάχης, υποψιάστηκαν, ότι σχεδίαζαν κάποια αιφνιδιαστική ενέργεια και δεν εκμεταλλεύθηκαν την ευκαιρία να εκτοξεύσουν νυχτερινή αντεπίθεση και να επιχειρήσουν διαφυγή. Ασφαλώς, αν ενεργούσαν, η προσπάθειά τους θα ευοδωνόταν. Σε σύσκεψη και σχετική συζήτηση των Μουστάμπεη και Κεχαγιάμπεη δεν εγκρίθηκε η πρόταση διαφυγής, γιατί ο πρώτος θεωρούσε τη φυγή πράξη ατιμωτική και ο δεύτερος έλπιζε ότι ο Κιουταχής θα έστελνε ενίσχυση.

### **Δεύτερη μέρα της μάχης - 19 Νοεμβρίου 1826**

Από το πρώτο φως της ημέρας όλα τα ελληνικά τμήματα, με επικεφαλής τους οπλαρχηγούς τους, σύμφωνα με την εντολή του Καραϊσκάκη, η οποία δόθηκε την προηγούμενη, είχαν εγκατασταθεί σε διάταξη περικυκλώσεως της εχθρικής αμυντικής τοποθεσίας. Ιδιαίτερα μέτρα είχαν ληφθεί σε επίκαιρες θέσεις με την κατασκευή μικρών προμαχώνων (θέσεων μάχης), κυρίως στις διαβάσεις και στα δρομολόγια, με μικρά διαστήματα μεταξύ των προμαχώνων, ώστε να αποτραπεί κάθε προσπάθεια διαφυγής.

Από το πρωί άρχισε ανταλλαγή πυρών μεταξύ των αντιπάλων, με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό, χωρίς σημαντικές απώλειες των εχθρικών τμημάτων, γιατί είχαν επίσης κατασκευάσει προμαχώνες, από τους οποίους προστατεύονταν. Τη δεύτερη αυτή ημέρα της μάχης και άλλα φίλια τμήματα με τους οπλαρχηγούς τους καταφθάνουν, σύμφωνα με τις γραπτές εντολές (επιστολές) του Καραϊσκάκη και εγκαθίστανται στα δυτικά υψώματα, επιτυγχάνοντας έτσι αποκλεισμό των δυνάμεων του Μουστάμπεη και από τη δυτική πλευρά.

### Τρίτη μέρα της μάχης - 20 Νοεμβρίου 1826

Νωρίς το πρωί είχαν φθάσει στην Αράχωβα τα τμήματα των οπλαρχηγών Μακρή, Δράκου, Καλύβα, Αποκορίτη, Γιόλδαση, Κωνσταντή Γρίβα, του Κομνά Τράκα με 150 άνδρες, το οποίο βρισκόταν στο Κωρύκειο άντρο, και τέλος του Σπύρου Μήλιου με περισσότερους από 300 άνδρες, το οποίο είχε παραμείνει στο Δίστομο, με εντολή του Καραϊσκάκη, όταν αναχώρησε για την Αράχωβα με την κύρια δύναμη. Τα τμήματα αυτά καταλαμβάνουν καίριες θέσεις στην περιοχή, συμπληρώνοντας έτσι την περικύκλωση της εχθρικής αμυντικής τοποθεσίας.

Επίσης, μία σημαντική δύναμη συγκροτείται, ως εφεδρεία του Καραϊσκάκη, με ετοιμότητα άμεσης επεμβάσεως, όπου και όταν η εχθρική δραστηριότητα θα παρουσιάζοταν ισχυρή και επικίνδυνη για την εξέλιξη του αγώνα των ελληνικών τμημάτων. Έτσι, οι Έλληνες από αμυνόμενοι που ήταν έγιναν επιτιθέμενοι και ασκούσαν συνεχή πίεση στην εχθρική αμυντική τοποθεσία και αποτελεσματικό έλεγχο των δρομολογίων διαφυγής ή ενισχύσεως.

Όταν οι πολιορκούμενοι Τουρκαλβανοί επιχείρησαν έξοδον κατά των θέσεων των πολιορκητών, ένας εξ αυτών βρέθηκε για μια στιγμή πλησίον του Καραϊσκάκη, με γυμνό το σπαθί του και ρίχτηκε ξαφνικά εναντίον του για να τον αποκεφαλίσει. Τη στιγμή όμως εκείνη, τον έσωσε από βέβαιο θάνατο ένας ακόλουθός του, ο στρατιώτης Μάραθος από το χωριό Κομποτάδες Φθιώτιδος, που βρέθηκε κοντά του και ο οποίος πρόφθασε και σκότωσε τον Τούρκο σπαθοφόρο, πριν αυτός προλάβει να κατεβάσει το σπαθί του κατά της κεφαλής του Καραϊσκάκη. Έκτοτε, ο Καραϊσκάκης ανεγνώριζε ως σωτήρα του τον ανωτέρω ακόλουθό του. Το επεισόδιο αυτό μεταδόθηκε βραδύτερα στους απογόνους Καραϊσκάκη και Μάραθου, οι οποίοι έτρεφαν μεγάλη συμπάθεια και αγάπη μεταξύ τους.

### Τέταρτη μέρα της μάχης - 21 Νοεμβρίου 1826

Την ημέρα αυτή, προκειμένου να υλοποιηθεί η τακτική του Καραϊσκάκη για την περικύκλωση, τις πρωινές ώρες, ένα πρώτο τμήμα 300 ανδρών με επικεφαλής τους οπλαρχηγούς Διαμαντή Ζέρβα, Λάμπρο Βέικο ή Ζάρμπα, Δήμο Τσέλιο και Κωνσταντίνο Βέρη διατάσσεται να εγκατασταθεί στο Στενό Ζεμενού, με αποστολή να αποτρέψει τη διέλευση εχθρικού τμήματος προς την Αράχωβα, για την ενίσχυση του Μουστάμπεη. Επίσης, δεύτερο τμήμα με επικεφαλής τους Οπλαρχηγούς Χριστόφορο Περραιβό και Γιώτη Δαγκλή διατάσσεται να εγκατασταθεί στα υψώματα Ζερβοσπηλιές και Καϋμένος Σταυρός, για τον έλεγχο του δρομολογίου Μονής Αγίας Ιερουσαλήμ - Αράχωβα με την ίδια αποστολή, όπως και το πρώτο.



Στο μεταξύ, στην περιοχή της Δαύλειας, ικανή εχθρική δύναμη είχε συγκροτηθεί σε δύο σώματα. Το πρώτο δυνάμεως 800 ανδρών υπό τον Αβδουλάχ Αγά με αποστολή να προελάσει διαμέσου του Στενού Ζεμενού προς την Αράχωβα, ως συνοδεία εφοδιοπομπής υποζυγίων με πολλά εφόδια για τον ανεφοδιασμό των εγκλωβισμένων και για να διευκολύνει την προσπάθεια διαφυγής και το δεύτερο πιο μικρής δυνάμεως, να προελάσει διαμέσου του δρομολογίου Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ – υψώματα Μάνας – Αράχωβα, με αποστολή την ενίσχυση των εγκλωβισμένων. Όταν η κεφαλή του δεύτερου σώματος φθάνει στο ύψωμα Σαρακινό, προ των υψωμάτων Ζερβοσπηλιές και Καϋμένος Σταυρός, βάλλει συνθηματικά πυρά, για να αναφέρει την άφιξή του ως ενισχύσεως.

Αμέσως μετά, ο Μουστάμπεης, κατοπτεύοντας τη γύρω περιοχή και διαπιστώνοντας ότι προς την κατεύθυνση αυτή δεν υπάρχει ισχυρή ελληνική δύναμη, διατάσσει ένα τμήμα να επιτεθεί από τα νότια εναντίον των τμημάτων Περραιβού και Δαγκλή, αφενός για να διευκολύνει την προέλαση της δυνάμεως ενισχύσεως και αφετέρου για να διατηρήσει ανοιχτό το δρομολόγιο προς τη Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ. Τα τμήματα Περραιβού και Δαγκλή, τα οποία δέχθηκαν την εχθρική επίθεση υποχωρούν από τα υψώματα Ζερβοσπηλιές και Καϋμένος Σταυρός, ενώ οι εγκλωβισμένοι, υπερβαίνοντας τους προμαχώνες τους, επιχειρούν να συνενωθούν με τη δύναμη ενισχύσεως. Ο θόρυβος και η αναταραχή στα τμήματα των αντιμαχομένων προκάλεσαν την προσωπική παρουσία του Καραϊσκάκη, ώστε να εκδηλωθεί άμεση επέμβαση με ικανή δύναμη εναντίον των Οθωμανών, οι οποίοι επιχειρήσαν να διαφύγουν, με αποτέλεσμα, αφού δεν είχε ακόμη αφιχθεί η δύναμη ενισχύσεως από την κατεύθυνση του Ζεμενού (του Αβδουλάχ Αγά), να αναγκασθούν να υποχωρήσουν και να επανέλθουν στην αμυντική τοποθεσία. Μετά την εξέλιξη αυτή, η δύναμη ενισχύσεως από την κατεύθυνση της Μονής Αγίας Ιερουσαλήμ, για να αποφύγει περαιτέρω φθορά και περισσότερες απώλειες, υποχώρησε και επέστρεψε στη Δαύλεια, διαμέσου της Μονής.

Η δύναμη ενισχύσεως υπό τον Αβδουλάχ Αγά, κατά την προέλαση και μόλις η εμπροσθοφυλακή εισήλθε στο Στενό Ζεμενού, από λανθασμένη εκτίμηση και βιαστική ενέργεια του εκεί ελληνικού τμήματος, δέχεται προσβολή με πυρά και σημαντικές σε βάρος της απώλειες, αλλά το κύριο σώμα, λόγω της στενότητας του χώρου και, κατά συνέπεια, της αδυναμίας αναπτύξεως για επίθεση υποχωρεί ατάκτως, επιστρέφοντας στη Δαύλεια. Μετά την αποτυχία της ενισχύσεως και της διαφυγής των εγκλωβισμένων προς τη Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ, ο Καραϊσκάκης, αμέσως μετά τη σύγκρουση και ελέγχοντας την κατάσταση, αποστέλλει νέα τμήματα

και προς τις δύο κατευθύνσεις εναντίον των εχθρικών δυνάμεων ενισχύσεως. Όταν τα νέα αυτά τμήματα έφθασαν επί τόπου, οι συγκρούσεις είχαν τελειώσει με απώλειες των εχθρικών τμημάτων 30 νεκρούς, πολλούς τραυματίες και 80 κτήνη, φορτωμένα με εφόδια.

Ο Μουστάμπεης, αποκλεισμένος και με το ηθικό της δυνάμεώς του πολύ χαμηλό, εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών (βροχή, δριμύ ψύχος), της ελλείψεως εφοδίων και της αδυναμίας ενισχύσεως, καθώς και σχετικής απαιτήσεως πολλών υφισταμένων του, υποχρεώνεται να ζητήσει συνθήκη. Το αίτημα της συνθήκης αναφέρεται στον Καραϊσκάκη, ο οποίος αποστέλλει ως εκπροσώπους του, τους οπλαρχηγούς Χριστόφορο Περραιβό και Γιάννη Ρούκη, προκειμένου να διαπραγματευθούν τους όρους της συνθήκης με τους εκπροσώπους του Μουστάμπεη, τον χιλίαρχο Χότο Λέγκα και τον εκατόνταρχο Σουλεϊμάν Τόσκα.

Ο Λέγκας, τελειώνοντας την εισήγησή του, μεταξύ άλλων, είπε: «...Σας παρακαλούμε λοιπόν, να μας αφήσετε ελεύθερους με τα όπλα μας να πάμε στο Ζητούνι (Λαμία). Όσα ζώα και περιττά πράγματα έχουμε μαζί μας, όλα σας τα δίδουμε με ευχαρίστησή μας και για την πίστη της συμφωνίας μας, ζητούμε να μας δώσετε πέντε καπεταναίους και να πάρετε και εσείς άλλους τόσους σημαντικούς Τούρκους, έως να φτάσωμε στο Ζητούνι ασφαλείς και τότε λαμβάνει ο καθένας πίσω τους δικούς του. Και κοντά σε όσα σας είπαμε, σας υποσχόμεθα και φιλία παντοτινή».

Ο Περραιβός, μεταξύ άλλων, απάντησε: «...Εμείς δε ζητούμε άλλο τι σήμερα παρά την ελευθερία μας, την οποία ο Θεός εχάρισε σε κάθε άνθρωπο να την χαίρεται εν όσω ζεί, χωρίς να βλάψει το γείτονά του. Εσείς, αγωνιζόμενοι να μας τη σκοτώσετε, δεν κάμνετε άλλο τι παρά να καταπατείτε τη θεϊκή απόφαση. Όσο για την όποια ζητείτε συνθήκη, εμείς τη δεχόμεθα, κατά τη διαταγή του Αρχηγού μας, με τα εξής κεφάλαια:

A. Η ζωή σας θέλει είναι ελεύθερα και απείρακτος από μικρού έως μεγάλου, επειδή ούτε η συνείδησή μας ούτε η θρησκεία μας συγχωρούσι να βλάψωμε τους όσους μας ζητούν συγχώρηση.

B. Προ της αναχωρήσεώς σας, να μας παραδώσετε τα Σάλωνα και τη Λιβαδειά.

Γ. Η αναχώρησή σας δεν συγχωρείται έως εις το Ζητούνι, αλλά να υπάγει έκαστος εις τα ίδια.

Δ. Όσα όπλα και χρήματα φέρετε επάνω σας από μικρού έως μεγάλου, φορέματα διπλά, ζώα παντός γένους και όλα τα κινητά, θέλετε τα παραδώσει εις όποιαν επιτροπήν διατάξει ο Αρχηγός μας.

E. Δια την ασφαλή εκτέλεση των διαληφθέντων κεφαλαίων, ζητούμε εκ μέρους

*σας ομήρους τον Καρυοφίλμπεην, αδελφόν του Μουστάμπεη και τον Κεχαγιάμπεην, σεις δε, εκτός του Αρχηγού μας, έχετε την άδεια να ζητήσετε όποιους οπλαρχηγούς θέλετε.*

Αυτά είναι τα, εκ μέρους του Αρχηγού μας και λοιπών οπλαρχηγών, ζητήματα, εις τα οποία δεν συγχωρείται καμμία συγκατάβασις. Αν τα δέχεσθε, ημείς είμεθα έτοιμοι να τα εκτελέσωμεν αμέσως, το εναντίον δε, πάλιν αρχίζομεν τον πόλεμον και ο Θεός, όποιον γνωρίζει άδικον, ας τον παιδεύσει».

Οι όροι, τους οποίους αντιπρότεινε ο Καραϊσκάκης, απορρίφθηκαν από τους Μουστάμπεη και Κεχιαγιάμπεη, επειδή φοβούνταν την οργή του Κιουταχή και ήλπιζαν ότι τελικώς δε θα τους εγκατέλειπε στη δεινή θέση, στην οποία βρίσκονταν. Δύο ώρες, μετά την αναχώρηση των εκπροσώπων του Μουστάμπεη, η απάντηση της απορρίψεως των όρων της συνθήκης δόθηκε από την εχθρική αμυντική τοποθεσία, με την εκφώνηση της λέξεως «Πόλεμος» τρεις φορές.

Ο Καραϊσκάκης, βέβαιος πλέον, ότι οι εγκλωβισμένοι θα επιχειρήσουν να διασπάσουν τον κλειό και να διαφύγουν για να σωθούν, ενίσχυσε τα τμήματα, τα οποία κατείχαν τις διαβάσεις, επιδιώκοντας τον πιο αποτελεσματικό έλεγχο των δρομολογίων διαφυγής. Ειδικότερα, για το σκοπό αυτό:

\* Τα τμήματα των οπλαρχηγών Δυοβουνιώτη και Τράκα, ενισχυμένα με τους Αραχωβίτες, οι οποίοι κατοικούσαν γύρω από την Πληκόβρυση, διατάχθηκαν να καταλάβουν τα υψώματα, δυτικώς και βορειοδυτικώς της Αράχωβας, ήτοι: Κουκουβάγιες, Σφαλάκι, Πλόβαρμα, Κυριά, Πίσω Αλώνια κ.α., μέχρι τους πρόποδες της Βλαχόλακας, ώστε να αποτραπεί η διαφυγή προς τους Δελφούς και προς την Άμφισσα ή προς την περιοχή Λειβάδι και στη συνέχεια δυτικώς και βορειοδυτικώς του Παρνασσού.

\* Τα τμήματα των Οπλαρχηγών Δαγκλή, Περραιβού, Γεωργίου Βάγια, Γαρδικιώτη Γρίβα και των Σουλιωτών, ενισχυμένα επίσης με Αραχωβίτες, οι οποίοι κατοικούσαν στις συνοικίες της Αράχωβας Κούκουρα και Καλόβρυση, διατάχθηκαν να καταλάβουν τα υψώματα Αγία Τριάδα, Καϋμένος Σταυρός, Ζερβοσπηλιές και Σαρακινό, μέχρι την οδό από Αράχωβα προς την πηγή Μάνα, ώστε να αποτραπεί η διαφυγή προς το Στενό και την κοιλάδα Ζεμενού.

\* Ο Καραϊσκάκης με την υπόλοιπη δύναμη και τους Αραχωβίτες των άλλων συνοικιών κατείχαν το κέντρο της διατάξεως στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και στα γύρω σπίτια.

Η εντολή του, προς όλα τα τμήματα, ήταν να ασκούν πίεση με συνεχή πυρά, χωρίς

διακοπή, εναντίον της εχθρικής αμυντικής τοποθεσίας. Την κατανομή των Αραχωβιτών σε αυτές τις αποστολές καθόρισε ο ίδιος προσωπικώς, γιατί αυτοί γνώριζαν πολύ καλά την περιοχή και τις διαβάσεις.

### Πέμπτη μέρα της μάχης - 22 Νοεμβρίου 1826

Η τακτική της περικυκλώσεως και ο αυστηρός αποκλεισμός εφαρμόζονταν και την πέμπτη ημέρα της μάχης, με συνεχή και πυκνά πυρά, την οποία επιβεβαίωσε ο Καραϊσκάκης, από το πρωί, πραγματοποιώντας επίσκεψη και επιθεώρηση όλων των τμημάτων, στις κατεχόμενες θέσεις (προμαχώνες).

Ο Μουστάμπεης, στην προσπάθειά του να ενισχύσει το ηθικό των εγκλωβισμένων, πραγματοποιώντας και αυτός επίσκεψη και επιθεώρηση των προμαχώνων, προέτρεπε τους Οθωμανούς να εκτελούν βολές εναντίον των Ελλήνων. Η ανταλλαγή πυρών εξακολουθούσε και στη διάρκεια της νύχτας της 22ας (ξημέρωμα επομένης) του μήνα, οπότε τραυματίστηκε ο Μουστάμπεης.

Ο Χριστόφορος Περραιβός αναφέρει, σχετικώς με τον τραυματισμό του Μουστάμπεη, τα εξής: *«Κατά την 23ην του μηνός Νοεμβρίου και περί την 2αν ώραν της νυκτός, επισκεπτόμενος ο Αρχηγός (Καραϊσκάκης) όλα τα ελληνικά οχυρώματα, διέταξε να πυροβολήσωσιν εκ συμφώνου κατά των Τούρκων. Η δίωρη σχεδόν διάρκεια των πυροβολισμών έφερεν απροσδοκήτως τον θάνατον του Μουστάμπεη, διότι εκ των ριπτομένων σφαιρών εκτύπησε μία την κεφαλήν του κατά μέτωπον, ήτις πάραυτα τον ενέκρωσεν και το στρατόπεδόν του εδειλίασε· κρύψαντες τον θάνατόν του, αποφάσισαν την επιούσαν (23/11) να ζητήσωσι εκ δευτέρου συνθήκην, επί συμφωνία να μην τους αφαιρέσωσιν, ει δυνατόν, τα όσα χρήματα φέρουν εις την ζώνην των, εις τα λεγόμενα κεμέρια, τα δε άλλα να λάβωσιν όλα, κατά την ρηθείσαν συνθήκην».*

Ο αδελφός του Μουστάμπεη Καρυοφίλμπεης και οι υπηρέτες του απέκρυψαν τον τραυματισμό του επί δύο ημέρες, για να μην επηρεασθεί αρνητικώς το ηθικό του στρατεύματος.

### Έκτη μέρα της μάχης - 23 Νοεμβρίου 1826

Ενώ έτσι είχαν τα πράγματα, την έκτη ημέρα της μάχης, σχεδόν όλοι οι αξιωματικοί των οθωμανικών τμημάτων συγκεντρώθηκαν έξω από τη σκηνή του Κεχαγιάμπεη και, ευρισκόμενοι σε αταξία, ανησυχία και ταραχή, φιλονικούσαν και φωνασκούσαν σε έντονο ύφος, εξαιτίας της δεινής καταστάσεως στην οποία είχαν περιέλθει, προβληματιζόμενοι για την περαιτέρω τηρητέα στάση τους. Ένας υψηλό-

βαθμος αξιωματικός, μαζί με άλλους οι οποίοι εισήλθαν στη σκηνή, απευθύνθηκε στον Κεχαγιάμπεη, λέγοντας: « Μπέη, περιμένουμε τόσες ημέρες βοήθεια, για να σωθούμε, πλην όμως οι ελπίδες μας έχουν ματαιωθεί. Τί πρέπει να κάνουμε για να μη χαθούμε; Όλο το στράτευμα βρίσκεται σε μεγάλη ανησυχία».

Ένας άλλος, από τους πιό θρασεείς, Γκέκας στην καταγωγή, αφού έριξε ένα οργισμένο βλέμμα στον Κεχαγιάμπεη και του λέει: «Δεν βλέπεις, ότι κινδυνεύουμε να πέσουμε στα χέρια των Ελλήνων, να μας σκοτώσουν ή το χειρότερο, να μας αποπλίσουν, να μας περιφέρουν από χωριό σε χωριό και να μας βρίζουν ακόμα και τα μικρά παιδιά στους δρόμους;».

Όλα αυτά τα άκουσαν οι πιο πολλοί από τους συγκεντρωμένους, οι οποίοι τα επιδοκίμασαν και με ζωηρή συζήτηση, ομαδοποιημένοι σχολίαζαν τη δύσκολη κατάσταση, η οποία επικρατούσε τις τελευταίες ημέρες. Ο Κεχαγιάμπεης, μην έχοντας μία κάποια πειστική απάντηση, προσπάθησε να κατευνάσει τα πνεύματα και πρότεινε στους υψηλόβαθμους αξιωματικούς να συσκεφθούν στη σκηνή του Μουστάμπεη, για να αποφασίσουν για την τηρητέα στάση, ενώ οι συγκεντρωμένοι απομακρύνθηκαν και διαλύθηκαν. Τότε εκεί, ο Καρυοφίλμπεης τους ανακοίνωσε, ότι ο Μουστάμπεης ήταν τραυματισμένος και βαριά ασθενής, ανήμπορος και ετοιμοθάνατος.

Η είδηση του επικείμενου θανάτου του Μουστάμπεη διαδόθηκε αμέσως, με αποτέλεσμα να προκληθεί σύγχυση και κατάσταση απελπιστική σε όλο το στράτευμα. Όταν όλα αυτά συνέβαιναν, η σιγανή βροχή, η οποία είχε αρχίσει από τις 21 του μήνα και εξακολουθούσε να πέφτει αδιάκοπα, μετατράπηκε σε πυκνό χιόνι, το οποίο, σε περίπου μία ώρα, κάλυψε τα πάντα.

Την έκτη αυτή ημέρα της μάχης, ο Μουστάμπεης πέθανε. Έτσι, οι υψηλόβαθμοι επιτελείς και συνεργάτες του, αφού απέκρυσαν το θάνατό του, αποφάσισαν να ζητήσουν για δεύτερη φορά φορά συνθήκη, προτείνοντας να εφαρμόσουν όλους τους όρους, εκτός από την παράδοση των χρημάτων και του οπλισμού. Όμως, ο Καραϊσκάκης επέμεινε στους όρους της αρχικής συνθήκης και οι εκπρόσωποι των Οθωμανών επέστρεψαν άπρακτοι, αναφέροντας την αρνητική απάντηση των Ελλήνων.

Η νύχτα της 23ης (ξημέρωμα 24ης) του μήνα πέρασε με γενική αναστάτωση και έντονες συζητήσεις, για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούσαν οι εγκλωβισμένοι και γιατί έβλεπαν, ότι το τραγικό τέλος τους πλησιάζει.

### **Έβδομη μέρα της μάχης - 24 Νοεμβρίου 1826**

Από το πρωί άρχισε φοβερή θύελλα. Ο δυνατός βόρειος άνεμος (ο Κατεβατός) φυ-

σομανούσε άγριος και παγωμένος από τις κορυφές του Παρνασσού. Η χιονοθύελλα συνεχιζόταν χωρίς βελτίωση του καιρού και το χιόνι σκέπαζε τα πάντα.

Τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες, οι εγκλωβισμένοι, μην έχοντας άλλη επιλογή, επιχείρησαν, μέσα στη χιονοθύελλα, να διασπάσουν τον κλοιό, με κατεύθυνση βορειοανατολική προς τα υψώματα της Μάνας, αποβλέποντας να διαφύγουν προς τη Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ. Σε αυτή την απέλπιδα προσπάθεια διαφυγής των Οθωμανών, οι Έλληνες εξορμούν εναντίον τους με τα σπαθιά, γιατί το χιόνι είχε υγράνει την πυρίτιδα και συνεπώς η χρησιμοποίηση των όπλων ήταν αδύνατη. Η καταδίωξη συνεχίσθηκε μέχρι αργά τη νύχτα και όσοι διέφυγαν προς τα υψώματα και τις χαράδρες του Παρνασσού υπέστησαν κρυοπαγήματα. Αρκετοί από αυτούς, οι οποίοι κατόρθωσαν να φθάσουν στη Μονή Αγίας Ιερουσαλήμ, πέθαναν από τις κακουχίες.

Την επομένη, 25η του μήνα, ο Καραϊσκάκης περιήλθε την περιοχή, όπου έγινε η καταδίωξη και διαπίστωσε το μέγεθος της καταστροφής της εχθρικής δυνάμεως. 300 τούρκικα κεφάλια στήθηκαν τρόπαιο της νίκης στη θέση Πλόβαρμα, στα Πλατάνεια. Η συνήθεια αυτή, που ήταν τουρκική, υιοθετήθηκε απ' τον Καραϊσκάκη για να αναπτρώσει το πεσμένο ηθικό των Ελλήνων. Όταν επέστρεψε στην Αράχωβα, πήγε στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και προσευχήθηκε σ' αυτόν, καθώς τον θεωρούσε προστάτη αγιό του.

Ο αντίκτυπος της περίλαμπρης αυτής νίκης εναντίον των Οθωμανών εξύψωσε το φρόνημα των σκλαβωμένων Ελλήνων, αναπτέρωσε το ηθικό των μαχομένων και τους έδωσε ελπίδα να συνεχίσουν τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, μέχρι την τελική δικαίωση. Ο Καραϊσκάκης στην επιστολή-αναφορά του προς την Ελληνική Κυβέρνηση, με ημερομηνία 26 Νοεμβρίου 1826, αναφέρει συνοπτικώς τα γεγονότα της μάχης, χαρακτηρίζοντας τη νίκη ως την πιο σημαντική της επαναστατημένης Ελλάδος, την οποία αποδίδει, όχι μόνο στην ανδρεία και τον ηρωισμό των αγωνιστών, αλλά και στη βοήθεια του Θεού:

*Ας πανηγυρίση, λοιπόν το Έθνος την λαμπροτάτην νίκην και ας δώση δόξαν εις τον Ύψιστον. Η νίκη αυτή είναι η σημαντικωτέρα της Ελλάδος και θέλει φέρει πολλά και μεγάλα αποτελέσματα. Ελπίζομεν εις την Θεϊαν βοήθειαν και εις την ευχήν της πατρίδος και της σεβαστής ημών Διοικήσεως να καταδαμάσωμεν τάχιστα τον εχθρόν και να ματαιώσωμεν δι' όλου όλους τους ολεθρίους αυτού σκοπούς. Πέμπομεν επίτηδες και τους Στρατηγούς Γ. Αγαλόπουλον, Γ. Βάγιαν, Γιάννον Κουτσουνίκαν, αγγελούντας τα λαμπρά ταύτα κατορθώματα και παρα-*

*στήνοντας τα κατά το στρατόπεδον.*

*Μένομεν με το προσήκον σέβας*

*Εκ του στρατοπέδου της Ράχωβας 1826 Νοεμβρίου 26*

*Ευπειθείς πολίται*

*Γεώργιος Καραϊσκάκης*

*(Ακολουθούν 93 υπογραφές οπλαρχηγών)*

### **Ο απόηχος της νίκης, οι απώλειες και οι επόμενες κινήσεις**

Οι απώλειες των Οθωμανών ήταν 1300 νεκροί, 200 αιχμάλωτοι και ανεξακρίβωτος αριθμός τραυματιών. Πολλά λάφυρα, σημαίες, οπλισμός και λοιπές αποσκευές, καθώς και αριθμός ίππων και ημιόνων περιήλθαν στους Έλληνες.

Οι απώλειες των Ελλήνων ήταν 24 νεκροί και 60 τραυματίες. Είναι πιθανό όμως, για λόγους σκοπιμότητας ή από έλλειψη επαρκών πληροφοριών να μην είχαν αναφερθεί οι πραγματικοί αριθμοί απωλειών των Ελλήνων και στους τραυματίες να μην υπολογίσθηκαν οι ελαφρώς τραυματισμένοι.

Ο Κιουταχής όταν έμαθε την καταστροφή των στρατευμάτων του στην Αράχωβα, όπως λέγεται έπεσε σε κατάθλιψη, μένοντας άσιτος για τρεις ημέρες και κλαίγοντας αδιάκοπα. Θέλησε να πάρει εκδίκηση κινούμενος προς την Λειβαδιά, αλλά οι αξιωματικοί του τον εμπόδισαν κι έτσι έστειλε έναν Γκέκα πασά με 600 στρατιώτες. Ηττήθηκε όμως κι αυτός από τον Καραϊσκάκη στην Βελίτσα.

Στη συνέχεια, ο Καραϊσκάκης, διαβλέποντας πως ο Κιουταχής δεν θα μπορέσει να συνεχίσει την πολιορκία χωρίς ανεφοδιασμό, συνεχίζει τις εκκαθαρίσεις των περιοχών της Στερεάς. Αρχές Δεκεμβρίου του 1826, εισέρχεται στο Τουρκοχώρι

το οποίο και καταλαμβάνει και με τα ίδια του τα χέρια φονεύει τον Μεχμέτ Πασά, τα δε λείψανα του στρατού εκείνου τα καταδιώκει μέχρι τη Βουδουνίτσα. Στις αρχές Φεβρουαρίου 1827 ανάγκασε και τον Ομέρ Πασά της Εύβοιας που είχε σπεύσει εναντίον του να παραιτηθεί του αγώνα και να επιστρέψει νικημένος στην έδρα του.

Στις 23 Φεβρουαρίου 1827 ο Καραϊσκάκης επιστρέφει στην Ελευσίνα αφού είχε ελευθερώσει όλη την Στερεά Ελλάδα, εκτός του Μεσολογγίου, της Βόνιτσας και της Ναυπάκτου.

### **Ο θάνατος του Καραϊσκάκη**

Όταν ο αρχιστράτηγος Καραϊσκάκης επέστρεψε μετά την τετράμηνη νικηφόρα περιοδεία του, έχοντας χίλιους περίπου άνδρες, στην Ελευσίνα, μετέφερε το στρατόπεδό του στο Κερατσίνι στα υψώματα του οποίου έχτισε «ταμπούρια» (μικρές οχυρώσεις) όπου επανειλημμένα δέχθηκε επιθέσεις των Τούρκων, ιδιαίτερα στις 4 Μαρτίου 1827. Τον ίδιο χρόνο 2.000 Πελοποννήσιοι υπό τον γενναίο στρατηγό Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τους Πετμεζάδες, Σισίνη κ.ά. οπλαρχηγούς φθάνουν σε επικουρία του Καραϊσκάκη.

Στις αρχές του Απριλίου του 1827 προσήλθαν οι διορισμένοι από την Συνέλευση της Τροιζήνας (Κυβέρνηση), «στόλαρχος πασών των ναυτικών δυνάμεων», Κόχραν μαζί με τον Τσορτς, «διευθυντή χερσαίων δυνάμεων» προκειμένου να συνδράμουν τον Αγώνα. Με τους δύο αυτούς ξένους ο Καραϊσκάκης βαθμιαία περιήλθε σε έριδες τόσο για την τακτική του πολέμου, όσο και κατά την οργάνωση για την κατά μέτωπο επίθεση. Οι διορισμοί των ξένων εκείνων προσώπων υπήρξαν αναμφίβολα το μοιραίο σφάλμα που ανέτρεψε την βέβαια έκβαση του Αγώνα. Και τούτο διότι προσπαθούσαν να εφαρμόσουν τακτικές οργανωμένου στρατού αγνοώντας τις τακτικές των Ελλήνων, την ψυχολογία τους, αλλά και τις μορφολογικές δυνατότητες της περιοχής επιζητώντας την έξοδο σε κατά μέτωπο επίθεση σε πεδιάδα, επειδή ακριβώς, δεν γνώριζαν το είδος αυτό του πολέμου που επιχειρούσαν μέχρι τότε οι Έλληνες. Έτσι η ανάμιξη αυτών στις πολεμικές ενέργειες με ταυτόχρονες διαταγές του ενός και του άλλου παρέλυσαν τις διαταγές του Καραϊσκάκη.

Αυτό οδήγησε τον Καραϊσκάκη να επεμβαίνει προσωπικά μέχρι αυτοθυσίας σε όλες τις συμπλοκές, ακόμη και τις μικρότερες, ένα ακόμη μοιραίο σφάλμα των περιστάσεων εκείνων. Τούτο αντελήφθη ο Κολοκοτρώνης ο οποίος και διαμήνυσε στον Καραϊσκάκη να αποφεύγει τις αψιμαχίες άσκοπους και ακροβολισμούς για να



μη φονεύονται και οπλαρχηγοί τους οποίους «κυνηγά το βόλι». Ο Κολοκοτρώνης του τόνιζε μάλιστα ότι είναι ανάγκη «να σώσει τον εαυτόν του για να σωθεί και η πατρίδα». Ο Καραϊσκάκης όμως έχοντας ατίθασο χαρακτήρα, παρά τις συστάσεις και παρά την εμπύρετο κατάσταση που βρισκόταν αποφασίζει να ανακόψει ακροβολισμούς των Τούρκων.

Η επιχείρηση ορίσθηκε να πραγματοποιηθεί τη νύχτα της 22ας προς την 23η Απριλίου 1827, έχοντας συμφωνήσει κανείς να μην ξεκινήσει άκαιρα τους πυροβολισμούς πριν δοθεί το σύνθημα για γενική επίθεση. Το απόγευμα της 22ας Απριλίου ακούστηκαν πυροβολισμοί από ένα κρητικό οχύρωμα. Οι Κρητικοί προκαλούσαν τους Τούρκους και καθώς εκείνοι απαντούσαν οι εχθροπραξίες γενικεύτηκαν. Ο Καραϊσκάκης, παρότι άρρωστος βαριά, έφτασε στον τόπο της συμπλοκής. Εκεί μια σφαίρα τον τραυμάτισε θανάσιμα στο υπογάστριο. Οι γιατροί που ανέλαβαν την περίθαλψή του, γρήγορα κατάλαβαν ότι θα κατέληγε.

Ο ήρωας μεταφέρθηκε στο στρατόπεδό του στο Κερατσίνι και αφού μετάλαβε των Αχράντων Μυστηρίων, υπαγόρευσε τη διαθήκη του που ιδιόχειρα υπέγραψε. Η τελευταία κουβέντα που είπε στον συμπολεμιστή του Στρατηγό Μακρυγιάννη, όταν ο τελευταίος πήγε να τον επισκεφτεί, ήταν «*Εγώ πεθαίνω. Όμως εσείς να είστε μονιασμένοι και να βαστήξετε την πατρίδα*».

Την επομένη στις 23 Απριλίου 1827 ο αρχιστράτηγος Γεώργιος Καραϊσκάκης υπέκυψε στο θανατηφόρο τραύμα του μέσα στο εκκλησάκι του Αγίου Νικολάου στο Κερατσίνι, ανήμερα της γιορτής του. Η σωρός του μεταφέρθηκε στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στη Σαλαμίνα, σύμφωνα με την επιθυμία του, όπου ετάφη και θρηνήθηκε από το πανελλήνιο. Αναφέρεται πως όταν ο Κολοκοτρώνης έμαθε τον θάνατο του Καραϊσκάκη «κάθισε σταυροπόδι» και μοιρολογούσε σαν γυναίκα.

Μετά το θάνατο του Καραϊσκάκη ανέλαβαν ο Κόχραν με τον Τσορτς την διοίκηση της διεξαγωγής της μάχης στη πεδιάδα του Φαλήρου όπου και ακολούθησε η ολοκληρωτική καταστροφή του Ανάλατου, στη σημερινή περιοχή Φλοίσβου (Φαλήρου) όπου είχαν οι Τούρκοι παρασύρει τους Έλληνες μέχρι που τους περικύκλωσαν. Ακολούθησε η διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου της Ακρόπολης και η ανακατάληψή της και η διάλυση και του στρατοπέδου του Κερατσινίου.

### **Εκδοχές για τον θάνατό του**

Ο Δημήτριος Ανιάν, γραμματέας του Καραϊσκάκη που έγραψε την αυτοβιογραφία του το 1833, αναφέρει απλά τον τραυματισμό του αρχιστράτηγου και ότι ο

Καραϊσκάκης πριν πεθάνει εμπιστεύτηκε στους Χατζηπέτρο και Γρίβα ότι *«επληρώθη από το μέρος των Ελλήνων, ότι εγνώριζεν τον αίτιον και ότι, αν ήθελε ζήση, ήθελε τον κάμει γνωστόν και εις το στρατόπεδον»*.

Στο έργο «Γεώργιος Καραϊσκάκης» του Ιωάννη Ζαμπέλιου, ο αρχιστράτηγος φαίνεται να λέει προς τους Χατζηπέτρο και Γρίβα : *«Αύριον αν είμαι ζωντανός ακόμη, ελάτε να σας πω έναν μυστικόν»*, αλλά σε υποσημείωση του βιβλίου του αναφέρει ότι το «μυστικό» αυτό παρεξηγήθηκε και ερμηνεύθηκε εσφαλμένως σαν *«δολοφονία από κάποιον Έλληνα»*.

Η «Εταιρεία Στερεοελλαδικών Μελετών» έχει εκδώσει τ' απομνημονεύματα του Κύπριου αγωνιστή, που πολέμησε ο ίδιος δίπλα στον Καραϊσκάκη, Ιωάννη Σταυριανού, *«Πραγματεία των περιπετειών του βίου μου και συλλογή διαφόρων αντικειμένων αγνώστων εν τη Ελληνική Ιστορία»*. Στο έργο του περιγράφει την προσωπική του δράση κατά την περίοδο της Επανάστασης του 1821 δίδοντας πλήθος στοιχείων για τα γεγονότα της εποχής. Όμως η σημαντικότερη μαρτυρία του Σταυριανού αφορά τον τρόπο με τον οποίο σκοτώθηκε ο Καραϊσκάκης. Διαβεβαιώνει, ότι ο αρχιστράτηγος της Ρούμελης δολοφονήθηκε από ελληνικό χέρι και ότι ο ίδιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυς του γεγονότος. Ο Σταυριανός δεν είναι ο μόνος ούτε ο πρώτος που αναφέρει ότι ο Καραϊσκάκης δολοφονήθηκε. Όμως είναι ο μόνος και ο πρώτος, που το αναφέρει σαν πραγματικό γεγονός και όχι σαν αόριστη φημολογία:

*«Ο Καραϊσκος άμα διέταξε τον υπασπιστήν του να καταδιώξει τους δύο ιππείς, έστρεψεν οπίσω απομακρυνθείς της μάνδρας ικανόν διάστημα. Τότες είδομεν στρατόν και ευθύς ο πυροβολητής ανεμείχθη εις τον στρατόν. Αυτός ήτο ο επικατάρατος δολοφόνος του Καραϊσκου. Οι οφθαλμοί του συντρόφου μου εν ριπή διέτρεξαν τον δολοφόνον και τον αρχηγόν.*

- Φρικτόν με λέγει εχάθημεν.

- Πως πως τον απαντώ.

- Είδες το όπλον όπου έπεσεν πλησίον του Καραϊσκου; Εκείνος όπου έφευγεν τον εβάρεσεν!

- Τον είδα του είπον και στρέφω τους οφθαλμούς μου.

*Είδα τον Καραϊσκον κρατώντα τον δύο εκ δεξιών και δύο εξ' αριστερών, και τον μετέφερον εις το στρατοπεδαρχείον. Ο Καραϊσκος άμα κτυπηθείς είπεν: “Κλάστε μου τώρα τον μπούτζον”. Τούτο το ήκουσαν πολλοί, εκ τούτων ίσως ουδείς υπάρχει. Εν ακαρεί δε διεδόθη ότι ο Καραϊσκος εδολοφονήθη συνεργία του Κίτζιου Τζαβέλα και Λάμπρου Βείκου, αλλά το διέψευσαν αμέσως δια να μην διχασθεί ο*

στρατός και δημοσίευσαν, ότι ο Γαρδικιώτης τον εσυνόδευσεν και πολύ προσπάθησεν να μάθει περί της δολοφονίας και ότι ο Καραϊσκος ομολόγησεν ότι Τούρκος τις, τον οποίον δεν επρόσεξεν τον εκτύπησεν. Περί του υπαρκτού της δολοφονίας του Καραϊσκου τον ερώτησαν να τους ειπεί εμπιστευτικώς πόθεν εβαρέθη, ο Καραϊσκος τους απήντησεν ότι αν ζήσει γνωρίζει ποίος τον εκτύπησεν, ειδημή ας του κλάσουν τον μπούτζον...».

Εδώ αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Σταυριανός δεν ανήκε σε καμία πολιτική ή άλλους είδους παράταξη και δεν επεδίωκε κάποιους συγκεκριμένους σκοπούς γράφοντας αυτά. Σε μία παρόμοια αναφορά με τα γραφόμενα του Σταυριανού αναφέρεται και ο Σπύρος Αντωνιάδης για την δολοφονία του Καραϊσκάκη. Ο Κασομούλης τέλος ομιλεί για έναν παπά, που του εξομολογήθηκε ότι ένας στρατιώτης του σώματος του Κίτσου Τζαβέλα ο Κώστας Στράτης ενώ έστρεφε να πυροβολήσει τους Τούρκους πλήγωσε κατά λάθος τον Καραϊσκάκη.

### Ο επικήδειος λόγος από τον Γεώργιο Αϊνιάν

(αδερφός του Δημήτριου Αϊνιάν, γραμματέα και βιογράφου του Καραϊσκάκη)

Ἕλληνες!

Τί εἶναι αὐτή ἡ σκυθρωπότης ὅπου εἶναι ἐζωγραφισμένη εἰς τὰ πρόσωπά σας; τί σημαίνουν αὐτοὶ οἱ διακεκομμένοι ἤχοι τῆς βαρυφθόγγου καμπάνας καὶ αὐταὶ αἱ μελαναὶ καὶ πένθιμοι στολαὶ εἰς τοὺς δρόμους; τί τρέχουν τεθορυβημένοι ἄνδρες, γυναῖκες καὶ μικρὰ παιδιά; Ὁ Καραϊσκάκης ἀπέθανε. Τοῦτο ἦταν ἡ θλίψις τῶν ἀνδρῶν, τοῦτο ὁ ὄδυρμος τῶν γυναικῶν, τοῦτο ὁ στεναγμὸς τῶν μικρῶν παιδιῶν, τοῦτο τὸ κοινὸν πένθος τῶν Ἑλλήνων.

Δίκαιον ἔχει ὁ λαὸς νὰ κάμη νὰ ἀντηχῇ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος πολὺς• δίκαιον εἶναι νὰ κλαίῃ ἡ Ἑλλὰς ὡς ἄλλη Ραχήλ τὸ τέκνον τῆς, τὸν γνήσιον υἱὸν τῆς, ἐπειδὴ, δὲν ἔχει πολλοὺς τούτους κάρρονας.

Ὁ ἀξιοθαύμαστος οὗτος ἀνὴρ -ἀποσιωπῶμεν τὰς πρὸ τῆς ἐνάργεως τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν ἀγῶνος ἐπισήμους ἀνδραγαθίας του-, μόλις εἶδεν ἠνεωγμένον τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας τὸ στάδιον, καὶ ἰδοὺ παρουσιάζεται ὡς ἀπτόητος καὶ

ἀκαταγώνιστος ἀθλητῆς διὰ νὰ ἐπιθέσῃ νέας δάφνας εἰς τὴν ἔνδοξον κεφαλὴν του• μαρτυροῦσι τὰ στρατεύματα τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, οἱ συναγωνισταί του, μαρτυροῦσιν αἱ πεδιάδες, ραντιζόμεναι ἀπὸ τὸ αἷμα του, τῆς Ἀμφιλοχίας, μαρτυρεῖ τὸ σῶμα του σκεπασμένον ἀπὸ ἐνδόξους πληγὰς τὴν ὑπερθαύμαστον ἀνδρείαν του.

Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτά, καὶ ὅσα πέρυσιν ἠγωνίσαστο ἔξωθεν τῆς κλεινῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου πετῶν ὡς ταχύπτερος ἀετὸς πότε εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ πότε εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, συγκρινόμενα μὲ ὅσα ἡ ἀνήκουστος εὐτολμία του, ἡ ἀκροτάτη ἐμπειρία καὶ ἡ ἀκούραστος φιλοπονία του κατόρθωσαν τοῦτο τὸ ἔτος εἰς ὅλην τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν;

Ἐπεσε τὸ Μεσολόγγι, καὶ μετὰ τὴν ὀδυνηρὰν αὐτὴν πτῶσιν ἔπεσεν ὅλη ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, καὶ ὁ ἐχθρὸς παρερχόμενος κατήντησεν τελευταῖον εἰς τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς κλεινῆς καὶ ἐνδόξου πόλεως τῶν Ἀθηνῶν• ὅλα τὰ στρατεύματα γυμνωμένα καὶ ἀπὸ ἐσχάτην ἀπορίαν ταλαιπωρούμενα ἐστέναζον εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Ναυπλίου, καὶ δὲν εἶχον ἄλλην ἐλπίδα, εἰμὴ τὸν θάνατον.

Γενναῖοι ἥρωες, ὅσοι τὸν ἠκολουθήσατε εἰς τὴν πρώτην ἀπὸ Ναυπλίου ἐκστρατείαν του• με σᾶς κατέβαλε τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς συστάσεως τοῦ μεγαλοπρεποῦς τούτου στρατοπέδου, τὸ ὁποῖον ἐπαπειλεῖ σήμερον τὸν βάρβαρον ἐχθρόν μας, καὶ ὑπόσχεται βεβαίως τὴν σωτηρίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἄνδρες ἄξιοι τοῦ κλέους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐλπίδων τῆς πατρίδος, ὑπεσχέθησαν νὰ διατηρήσωσιν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ τὸ ἱερὸν κειμήλιον τῆς πατρίδος, τὴν σεβαστὴν Ἀκρόπολιν, καὶ ὁ μεγαλοπράγμων ἀρχηγὸς πετᾶ ὡς ταχύπτερος ἀετὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα συντρίβει φάλαγγας τρομερὰς βαρβάρων, διασπείρει πανταχοῦ τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον, ἐγείρει πύργους ἀπὸ κρανία, ἐλευθερώνει τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν καθιστᾶ τρομερὰν εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ τέλος ἐπιστρέφει νὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν δόξαν μὲ τὸν ἀμάραντον στέφανον τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς περιφανοῦς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῶν λαμπρῶν ἀγώνων, ἐν ᾧ κατεδαπάνη νύκτα καὶ ἡμέραν εἰς διάταξιν πάντων τῶν συντελούντων εἰς τὸν πόλεμον ἔδιδε πρῶτος τῆς ἀνδρείας καὶ εὐτολμίας τὸ παράδειγμα, καταφρονῶν τὸν θάνατον, καὶ πηδῶν ἐπάνω εἰς τὰ χαρακώματα τῶν ἐχθρῶν εἶπεν: ἄς σταθῶ μίαν στιγμὴν, καὶ ἄς ἀφήσω νὰ τρέξουν ποταμηδὸν τὰ δάκρυα τῶν Ἑλλήνων.

Ἀθάνατε Καραϊσκάκη! Σὺ μεταβαίνεις ἐνδόξως εἰς μίαν ἄλλην εὐδαιμονεστέραν ζωὴν διὰ νὰ στεφανωθῆς δι' ὅσα ἀθῶα πλάσματα διέσωσες ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ• αἱ ψυχὰι τῶν ἀποθανόντων Ἑλλήνων θέλει σὲ ὑποδεχθοῦν εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἐδέμ μὲ λαμπροτέραν ὑποδοχὴν ἀπὸ ὅ,τι σήμερον κάμους εἰς τὴν Σαλαμίνα οἱ ζῶντες Ἕλληνες. Μεγάλοι ἄνδρες, περίφημοι εἰς τὰ σοφὰ ἔθνη τῆς Εὐρώπης, μάρτυρες αὐτόπται τῶν ἠρωικῶν ἀκαμάτων ἀγώνων σου θέλει πληροφορήσουν τὸν κόσμον ὅλον, ὅτι ἐχύθη ἐνδόξως τὸ αἷμα σου ἐπάνω εἰς ἐκεῖνο τὸ ἱερὸν ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐβάφη ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων μὲ τόσων ἠρώων αἵματα.

Ἄλλ' ἡμεῖς πῶς νὰ παρηγορήσωμεν τὴν στέρησίν σου ; πῶς νὰ λησμονήσωμεν τὴν ἀνδρείαν σου, τὴν δραστηριότητά σου ; τὴν ἀοκνίαν σου, καὶ τὴν ἄκραν σου φιλοτιμίαν εἰς τοῦ φρουρίου τὴν ἀπολύτρωσιν; Λυπηρὰ στέρησις, ὀδυνηρὸς χωρισμὸς.

Μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἀπελπιζόμεθα Ἕλληνες, δὲν πρέπει νὰ ἀποδειλιάσωμεν. Καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀθανάτου τούτου ἥρωος, ὅταν μάθῃ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὅτι δὲν ἠθελήσαμεν νὰ τὸν μιμηθῶμεν εἰς τὴν καρτερίαν καὶ γενναιότητα, θέλει λυπηθῆ, θέλει μᾶς ὄνειδίσῃ πικρῶς, ἐὰν δὲν σταθῶμεν ἱκανοὶ νὰ ἐκτελέσωμεν ἐκεῖνο τὸ μέγα ἐπιχείρημα ποῦ ἐπιχειρίσθηκε.

Ἔχομεν μεγάλους ἄνδρας ὅπου μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὰς κινήσεις, μᾶς συμβουλεύουν εἰς τὰ ἐπιχειρήματα, καὶ πρόθυμοι συναγωνισταὶ εἰς τὸν ἔνδοξόν μας ἀγῶνα, θέλει ἐπιμένουν μετὰ γενναιότητος ἄκρας ὅπως ἰδῶσι τὴν τελείαν καταστροφὴν τῶν βαρβάρων τυράννων μας, καὶ ἡμεῖς ἐν τοσοῦτῳ εὐγνώμονες εἰς τοὺς

γενναίους ὑπὲρ πατρίδος ἀγωνιζόμενους, καθὼς καθιερώσαμεν καὶ ἄλλοτε τὴν μνήμην τοσοῦτων ἀγωνιστῶν τῆς ἐλευθερίας, ἃς ἐπισφραγίσωμεν καὶ τοῦ ἐνδόξως ἤδη ἀποθανόντος ἥρωος τὸ ἐπιτάφιον μὲ τὴν ἐκ βάθους καρδίας εὐχήν:

Αἰωνία σου ἡ μνήμη ἀξιοσέβαστε Ἀρχηγέ!

### Ψήφισμα τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη:

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Α' Στόλαρχον, πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἀρχιστράτηγον καὶ πρὸς τοὺς γενναϊότατους οπλαρχηγούς καὶ στρατιώτας τοὺς συγκροτοῦντας τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀττικῆς.

Τῆ 27 Ἀπριλίου 1827

Ἡ φιλότατη Πατρίς θρηνεῖ ἀπαρηγόρητος, ἀπώλεσσα τὸ γνησιώτατον τέκνον τῆς, θρηνεῖ καὶ κόπτεται στερηθεῖσα τοῦ θερμοῦ προμάχου τῶν ἱερῶν τῆς δικαίων, θρηνεῖ τὸν διαρρήξαντα, τὰς νέας ἀλύσεις τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τὸν ἐνδοξὸν νικητὴ τῆς Αραχῶβης, τὸν ἐξολοθρευτὴ τῶν τυράννων: θρηνεῖ τὸν ἀρεῖτολμον Γενικὸ Ἀρχηγὸ Καραϊσκάκην, ὅστις μαχόμενος ὑπὲρ τῶν κλεινῶν Ἀθηνῶν, ἐπέσεν ἐνδόξως καὶ πνέων τὰ λοίσθια ἄλλο τι δὲν, παρήγγειλε, παρὰ τῶν Ἀθηνῶν τὴν διάσωση.

Ἑλλάς, πένθησον τὸν πολῦτιμόν σου Καραϊσκάκην, Ἑλληνίδες! μαυροφορέσατε διὰ τὸν υπερασπιστὴν τῆς τιμῆς σας! Φιλέλληνες! Ἕλληνες! στρατιώται, ἐμβριμήσατε διὰ τὸν ἀνδρείον συστρατιώτη σας καὶ καταβρέχοντες τὴν ἱεράν γῆν τῶν κλεινῶν Ἀθηνῶν με τὰ καρδιοστάλακτα δάκρυσά σας, ἐκδικηθεῖτε τὸ αἷμα του, τιμωρήσατε τοὺς ἀσεβέστατους φονεῖς του καὶ σώσατε τὰς Ἀθήνας.

Εὐδαίμων Καραϊσκάκη! ὀρκισθεῖς νὰ ζήσεις ἢ νὰ ἀποθάνῃς, ἐλεύθερος, ἐφύλαξες τὸν ὄρκον σου, ὡς χρηστός πολίτης, ὡς εὐσεβὴς χριστιανός, ὡς

τίμιος άνθρωπος. Ως τοιούτον της ανεκτιμήτου Ελευθερίας μάρτυρα, ως αθλήσαντα και στεφανωθέντα με τας δάφνας της δόξης και της αθανασίας, Σε υπεδέχθησαν εις τα Ηλύσια πεδία προσμειδιώντες οι τρισόλβιοι εκείνοι ήρωες όσοι απέθανον διά τα δίκαια της Πατρίδος και της Ανθρωπότητας.

Μεταξύ τούτων περιπταμένη η ακτινοβόλος σκιά σου εις την αιωνίαν μακαριότητα, δέν ελησμόνησε τας Άθήνας, και ήδη επιφοιτώσα εις τας ομηγύρεις του Στολάρχου, του Αρχιστρατήγου, των Αρχηγων και των στρατιωτικών του στρατοπέδου της Αττικής, θεωρεί τα πολεμικά και σωτηριώδη επιχειρήματά των και επικαλείται την εξ ύψους αντίληψιν, του υπέρτατου Βασιλέως δια να τους βοηθήση να σώσουν τας Αθήνας και την Ελλάδα εις δόξαν της Πίστεως και της Πατρίδος».

### **«Τάδε έφη» Καραϊσκάκης**

Στο μοναστήρι του Προυσού πεσμένος στο κρεβάτι απ' τη φυματίωση κατά το 1823 ο Καραϊσκάκης παροτρύνθηκε από κάποιο καλόγερο να τάξει στην Προυσιώτισσα ένα δώρο για να γίνει καλά.

- Τι να δώσω ορέ!... Δεν έχω τίποτε άλλο απ' το μουλάρι μου και το τάζω, είπε χαμογελώντας πικραμένα.

Αφού βελτιώθηκε κάπως η υγεία του και του έπεσε ο πυρετός έδεσε το μουλάρι απ' την πόρτα της εκκλησίας χάρισμα στην Παναγία κι όπως πάντα είπε τ' αστείο του:

- Που να' ξερα εγώ Παναγιά μ' πως ήθελες του μπλάρι μ' για να με γιάν'ς τόσον καιρό.

- Γενναιότατε αδελφέ καπετάν Νικόλα, είδα όσα με γράφεις. Έχει και τουμπλέκια (τουρκικά όργανα του ιππικού) ο πούτσος μου, έχει και τρουμπέτες (ελληνικά όργανα). Όποια θέλω από τα δυο θα μεταχειρισθώ...

- Γαμώ την πίστιν σας και τον Μωχαμέτη σας. Δεν εντρέπεσθε να ζητείτε από ημάς, συνθήκην με έναν κοντζιά σκατο-σουλτάν Μαχμούτην; Να τον χέσω και αυτόν και τον βεζίρην σας και τον Εβραίον Σιλιχτάρ Μπόδα την πουτάνα!

- Ιδού οι Έλληνες! Αυτοί σας χέζουν και τώρα και πάντα.

- Οι δυνάμεις σου, στρατηγέ μου, πέσανε πολύ, του λέει ο γιατρός.

- Ο πούτσος μου έπεσε, ωρέ, όχι οι δυνάμεις μου! του λέει!

Τελευταίο και καλύτερο (για τους Τούρκους):

- Άμα ζήσω, θα τους γαμήσω. Άμα πεθάνω, θα μου κλάσουν τον πούτσο!

Πηγές



freeinquiry.gr | sarakatsanika.pblogs.gr | astrohori.blogspot.com |  
el.wikipedia.org | evrytan.gr | slang.gr |  
img.pathfinder.gr/clubs/files/61405/16.html | evrytania.gr |  
patrioticfeeling.spaces.live.com | arahova.gr | haidari.gr